

Ayşe Şallı*

Kentleşme Sürecinde Ahlaki Değerler: İstanbul ve Antalya Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*

Öz: Farklı sosyal dokular kendilerine özgü yaşam biçimleri ve değer sistemleri oluşturabilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de yaşanmış olan kentleşme deneyimi de yeni sosyal yapılar ve ilişki örüntüleri meydana getirmiştir. Ortaya çıkan yeni formlar çoğu zaman kötümser bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bakış açısı toplumun manevi değerlerinde meydana gelen bir tür “yozlaşma”yı gündeme getirmiş ve zamanla yaygın bir kanaat haline almıştır. Bu noktadan hareketle, kentleşme sürecinde ahlaki değerlerin nasıl etkilendiğine dair bir tasvir yapmayı amaçlayan bu çalışmada “komşuluk”, “büyükler saygı”, “helal kazanç”, “yardımseverlik” gibi ahlaki değerleri üzerinde durulmuştur. 370 katılımcıya ulaşılarak yapılan anket çalışmaları sonucunda “komşuluk” ve “yardımseverlik” değerlerinde çok küçük oranlarda da olsa kır-kent farklılaşmasının olduğu görülmüştür. Ancak bu küçük oranlar, söz konusu ahlaki değerlerin benimsenmesi ve uygulanma çabası noktasında ortaya çıkan toplumsal özenin ve ilginin büyüklüğünü perdeleyememektedir. Çalışma verilerine göre, toplumumuzda bu değerler, sağlam konumunu hala muhafaza etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kentleşme, Sosyal Değişme, Din Sosyolojisi, Din, Ahlaki Değerler, Ahlak.

Moral Values in Urbanization: A Comparative Research on İstanbul and Antalya

Abstract: Different social textures can build specific life forms and value systems. In this sense, Turkish urbanization experience, brought forth new social structures and relational patterns. Emerged new forms are evaluated mostly from a pessimist perspective. This perspective, which became with the time a common opinion, revived the change of moral values as a kind of degeneration. In this study, we will query this common perspective. For this purpose, we will describe how the urbanization process effects moral values and treat topics such as “neighbourhood”, “respect for elders”, “honest earnings” and “benevolence”. Outcome from the survey made with 370 participants indicates that by the values “neighbourhood” and “benevolence” are very small differential proportions between country and city. However, these small proportions do not cover the adaptation of moral values and the largeness of the social attention and interest of practicing it. According to survey data, these values preserve its durable position in our society.

Keywords: Urbanization, Social Change, Sociology of Religion, Religion, Moral Values, Morality.

* Kentleşme Sürecinde Ahlaki Değerler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

** Dr., Çankaya Müftülüğü Eğitim Uzmanı

Giriş

Batı'da sanayileşme ile birlikte kırsal kesimdeki nüfus, sanayi sektörünün bulunduğu kentlere kitleler halinde göç etmeye başlamıştır. Kentler sahip oldukları iş gücü açığı ve sosyo-ekonomik imkânlarla cazibe merkezleri haline gelmiştir. Kırsalyapı içerisinde temel üretimi teşkil eden tarımdaki çeşitli değişimler de bu göçlerin başlaması ve yoğun hale gelmesinde etkili olmuştur. Göçlerle başlayan bu sürece “kentleşme” adı verilmektedir. Bu süreçte, yeni ortaya çıkan iş kolları, üretim tüketim biçimleri ile yeni bir sosyal yapı meydana gelmeye başlamıştır. Bu yapı içerisinde bireyler arası ilişki ağları da yeni formlar kazanmaya başlamıştır. Sosyal yapının anlamsal arka planını teşkil eden değerler sistemi de bu değişimden nasibini almıştır.

Kentleşme süreci, sosyal hayatta meydana getirdiği değişikliklerle sosyolojinin ana konularından birisidir. Ülkemizde, bu sürecin sosyal değerleri olumsuz yönde etkilediğine dair halk arasında yaygın bir kanaat mevcuttur.

Bu çalışmada, Batı'da ortaya çıkarak tüm dünyada çeşitli yansımalarla etkileri görülen kentleşme ile sosyal hayatın önemli unsurlarından biri olan ahlâki değerler arasındaki ilişki Türkiye ekseni olarak ele alınmaktadır. Araştırma evreni içerisinde kır toplumuna daha yakın özellikler sergilediği ve kente özgü karakterlerden daha yalıtılmış bir yapıya sahip olduğu kabul edilerek Antalya'nın Gazipaşa ilçesine bağlı Hasdere Mahallesi (50)'ne, hem kır hem de kente özgü bir sosyal yapıya sahip olduğu kabul edilen Antalya'nın Gazipaşa İlçesi (100) ve İstanbul'un Üsküdar ilçesine bağlı Ünalın Mahallesi (50)'ne, kente özgü karakterleri ile ön plana çıktığı kabul edilerek İstanbul'un Arnavutköy (30), Bebek (25), Beşiktaş (35), Kadıköy (45) (Bağdat Caddesi) ve Başakşehir (35) bölgelerine yer verilerek toplam 370 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmada ele alınan ahlaki değerler ise, “komşuluk”, “bü-yüklere saygı”, “helal kazanç”, “doğruluk- dürüstlük”, “yardımseverlik” ile sınırlıdır.

Kent-Kentleşme ve Kentlileşme

“İngilizce’de kullanılan “city” kelimesi ile Fransızca’da kullanılan “la cité-la-ville” kelimesi kent kelimesinin daha çok yönetsel ve siyasal sınırlarına vurgu yapmaktadır. Bu iki ifade Latince’deki “civitas” kelimesinin karşılığıdır. İngilizce’de “Urban”, Fransızca’da “Urbain” olarak kullanılan kelimeler sosyal manadaki, daha çokyerleşmeleri ifade eden “kent” kelimesini karşılamaktadır.”¹

1 Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 75.

Ekonomik yapısı bakımından kent; tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, hem tarımsal hem de tarımsal olmayan üretimin denetlendiği, dağıtımının koordine edildiği, belirli bir teknolojik gelişme neticesinde belirli bir büyüklük, yoğunluk, heterojenlik ve bütünlüşme düzeyine ulaşmış yerleşme birimidir.² Barındırdığı nüfus miktarı bakımından kent; nüfusu 10.000'in üzerinde olan,³ daha sonra bu tabanın 20.000 olarak belirlendiği yerleşim birimidir.⁴ Sosyalörgütlenme biçimi bakımından kent; nüfusun yerleşme, barınma, ulaşım, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan,⁵ iş bölümü ve uzmanlaşma düzeyiyüksek olan,⁶ anonim ilişkilerin, bütün farklılıklara rağmen hoşgörü yaklaşımının, dikey ve yatay hareketliliğin, dernekler içerisinde örgütlenmenin hakim olduğu, davranışların dolaylı olarak denetlendiği,⁷ karmaşık, ayrı cinsten, farklılaşmış ve örgütlü bir toplumsal bütünlüşme sahip olan yoğun nüfuslu bir yerleşme birimidir.⁸

Kentleşme, sosyokültürel, ekonomik, demografik açılardan ele alınabilecek bir süreçtir. Bu nedenle kentleşme, bu farklı yönlerine vurgu yapılarak çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, demografik açıdan kentleşme, kent nüfusundaki yoğunlaşmayı ifade etmektedir.⁹ Ekonomik açıdan kentleşme, nüfusun tarımsektöründen endüstri ve hizmetler sektörüne kaymasını, ekonominin çeşitlenerek yoğunlaşmasını ve örgütlenmesini, aynı zamanda yoğunlaşan bu kitlenin nitelik kazanarak verimliliğinin artmasını ifade etmektedir. Sosyo-kültürel açıdan kentleşme ise, kır toplumuyla kıyaslandığı zaman daha örgütlenmiş, çok organlı ve merkezî bir yapıya sahip olan, yeni ilişkiler ve örgütlenme biçimiyle yeni bir topluluk karakterinin ortaya çıkmasını vurgulayan bir süreçtir.¹⁰

Sosyo-kültürel açıdan kentleşme, dinamik bir yerleşme sürecidir ve “önkentleşme” ve “kentlileşme” şeklinde iki temel aşamadan meydana gelmektedir. Önkentleşme aşamasında kente gidip gelenlerden bilgi edinilmektedir. Daha sonra

2 Türkiye’de Kentleşme, Mimarlar Odası Ankara Şubesi “Türkiye’de Kentleşme Komisyonu”, GİM Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1971, s. 7, 8, 141.

3 Yakut Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979, s. 5.

4 T. Kocaman ve İ. Özalpın, *Sosyal Yapı I Türkiye’de Nüfus Yapısındaki Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar*, DPT, Ankara, 1986, s. 95-96.

5 Erhan Arda ve Diğerleri, *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Alfa Yay., İstanbul, 2003, s. 337-338

6 Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler*, Çankırı Köylerinden Ankara’ya Göç Edenler Üzerinde Bir Araştırma, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enst. Yay., Ankara, 1978, s. 5.

7 Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 6; P.K. Hatt-A. J. Reis, *The Revised Reader in Urban Sociology*, Free Press of Glencoe inc. New York, 1957, s. 43-49’dan naklen.

8 Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 7.

9 Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 2.

10 Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 3.

kente gidiş gelişler başlamaktadır.¹¹ Bu anlamada kentlileşme, kentsel yaşama dair kazanılan deneyim sonucu oluşan kültür birikimi, kent yaşamına ferdin uyumudur. Bu uyum, kent değerlerinin kültürel bütün içerisinde, hem genç kuşaklar hem de yetişkinler tarafından algılanarak özümsemesi ve sosyo-kültürel değişimlere ayak uydurulmasıdır.¹² Bu sosyo-kültürel uyum süreci, kente göçle birlikte başlamaktadır. Kente göçeden nüfus, öncelikle kent tüketim normlarını benimsemektedir. Böylece fertler, kendilerini kentli hissetmeye başlamaktadırlar.¹³

Sosyo-ekonomik gelişmeler, kentlileşme sürecini hızlandırmaktadır. Çünkü sosyo-ekonomik gelişmeler, kır nüfusunun kentlere karşı olumsuz tutumlarını zayıflatarak olumlu tutumların gelişmesine sebep olmaktadır. Bu yumuşama sürecinde kır nüfusunun, kentte kendilerini yalnız hissedeceklerine, aile bağlarının çözüleceğine, kendi toplumlarının ahlâk ve dayanışma bakımından daha üstün olduklarına dair tutumları hızla zayıflamaktadır.¹⁴ Yeni Mahalle ve Kayadibi köylerinde yapılmış olan alan araştırması bu noktaya ışık tutması bakımından önemlidir. Bu araştırma sonuçları, köylü nüfusun Ankara'ya gidip gelmeleri neticesinde kent değer ve davranışlarını benimsediklerini ve kente karşı yabancılığın hızla ortadan kalktığını göstermiştir.¹⁵ Buralardaki aile reisleri artık kenti, insanların ahlâkını bozucu bir unsur olarak kabul etme tutumlarından vazgeçmeye başlamışlardır. Böylece kentle etkileşim sonucunda kent değerleri kabullenilmeye başlamıştır.¹⁶ Ulaşım imkanları ve kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler bu süreci daha hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler sayesinde sadece kente gidip gelenler veya kente yerleşenler değil, kent kültürü ayağına gelen kır nüfusu da kentlileşme sürecine eklenmektedir. Yani kentleşme ve kentlileşme, sadece kır nüfusunun kentlere yığılımıyla meydana gelen sosyo-kültürel bir olgu değildir. Bu sürecin etkileri kırlara kadar kolayca ulaşabilmektedir. Bu noktada köy veya kasabalar kent olmaya aday sosyo-kültürel yapılar olarak değerlendirilebilir.¹⁷

Bazı araştırmacılar, kentleşme ve kentlileşme süreçlerinde kentin yeni mensuplarının, kırdan benimsedikleri sosyo-kültürel niteliklerinden bir anda kopamadıkla-

11 Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 197-198; Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, s. 35-36.

12 Ercan Tatlıdil, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler: Sosyoloji Derneği 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi* (3. 4. 5. Kasım 1993, İzmir), Sosyoloji Derneği Yay. III., Ankara, 1994, c. I, s. 386, 393.

13 Önder Şenyapılı, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yay., 1978, s. 14.

14 Erdoğan Güçbilmez, *Yeni Mahalle ve Kayadibi: Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması*, Ankara Üniv. Sosyal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1972, s. 242.

15 Güçbilmez, *Yeni Mahalle ve Kayadibi*, s. 237.

16 Güçbilmez, *Yeni Mahalle ve Kayadibi*, s. 242.

17 Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 75-76.

rına işaret etmektedirler. Kentleşme ve kentlileşme süreçlerinde, kente göçeden nüfusun kır yaşantısına dair birtakım alışkanlıklarını devam ettirmelerinin, şehirlerin köyleşmesine sebep olduğu iddia edilmektedir. Buna örnek olarak Ankara'daki Anafartalar Caddesi'ndeki mağazaların kır zevklerine hitap eder hale gelmiş olmaları, lüks mağazaların ise Yenişehir bölgesine taşınması gösterilmektedir.¹⁸ Bu aşama, kentlileşme sürecindeki fertlerin kır yaşantısından köy yaşantısına geçişlerindeki bir ara süreci ifade etmektedir. Ancak bu durum, kentin kır nitelikleri kazandığını değil, söz konusu nüfusun henüz kente uyum sağlayamadığını göstermektedir.¹⁹

Kentler her ne kadar bir takım ortak özellikleriyle tanımlansa da, her kentin kendine mahsus özellikleri de ön plana çıkabilmektedir. Kentlerin doğa ve sosyo-ekonomik çevreleri bakımından sahip oldukları farklılıklara göre bazı nitelikleri daha belirgin hale gelebilmektedir.²⁰ Aynı şekilde sosyal ilişkiler bakımından da kentler, farklılık gösterebilmektedir. Bazı kentlerde kıra ait özellikler daha belirgin olarak gözlemlenebilirken, bazılarında güçlkle gözlenebilmektedir. Kentleşme sürecinde kentin yeni sakinlerini kentlilerin "köylüler" olarak nitelendirerek ayrıcalıklı olduğunu varsaydıkları konumlarını muhafaza etme gayretine girdikleri de gözlemlenebilmektedir.²¹

Kentlileşme süreci, fertlerin doğrudan kent merkezlerine yerleşmeleri şeklinde olabildiği gibi düşük gelirli nüfusun kente yeni geldikleri zaman geçici olarak barınma ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerleşim yerleri olan gecekondu bölgelerine yerleşmeleri şeklinde de olabilmektedir.

Gecekondu ve Gecekondulaşma

Kentleşmenin ilk somut adımını ifade eden "göç"le birlikte, göç eden dargelirli nüfusun barınağı olan gecekondu ve bu nüfusun sosyalleşmesini ifade eden "gecekondulaşma" süreci ortaya çıkmaktadır. Bu durum "Arabeskleşme" olarak da vasıflandırılmaktadır. Çünkü bu nüfus ne kır özelliklerinden arınabilmekte ne de kent özelliklerini tam olarak benimseyebilmektedir. Bireyler artık kır kültürüyle kent kültürünün kesiştiği noktada durmaktadır.

18 Şamil Ünsal, "Şehircilik", *Sosyoloji Konferansları*, 1982, Yirminci Kitap, İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1984, s. 215.

19 Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 44.

20 Tathdil, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", s. 387.

21 İlhan Tekeli ve Yiğit Gülöksüz, "Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi", *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. V, (t.y.), s. 1233.

1992’de yapılan “Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü” konulu araştırmanın sonuçlarına göre; “Gecekondu ailesi, kentli bir nüfus kesimidir.” Çünkü gecekondu toplumu artık kentin bir parçası olmuş, kentle bütünleşme sürecine girmiştir. Bu yapısıyla gecekondu nüfusu kentli olduğu kadar, kentte kendine özgü bir konuma da sahiptir. Çünkü bu kitle, ne tam olarak kentlidir ne de tam olarak kırlı. Ancak kent toplumunun bir parçası olduğu için bu kitleyi kent kültürü içerisinde bir alt kültür olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü gecekondu toplumu, kent nüfusuna oranla kırla olan bağlantısının devam etmesi, bireylerin sahip oldukları maddî imkanlar, eğitim düzeyi, sosyal hareketliliğin düşüklüğü gibi noktalardaki homojen yapısı, aile, akrabalık, komşuluk, hemşehrilik ve modern örgütlerle kurulan birincil ilişkilerle farklı bir toplumsal yapı sergilemektedir.²²

Sosyal Değerler ve Ahlâkî Değerler

Sosyal Değerler

Sosyal değerler, bir toplumda duygu, düşünce, amaç ve çıkar birlikteliği doğrultusunda, fertlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen ilke ve inançlardır.²³ Bu ilke ve inançlar, toplumun devamlılığının ve kültürünün bir parçasıdır.²⁴ Sosyal psikolojide “algı dayanağı çerçevesi”²⁵ adı verilen, ferdin, davranışlarında ön planda tuttuğu zihinsel arka plan, değerler vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Değerler, bir toplumun müşterek kognitif yapısını oluştururlar. Bu yapı vasıtasıyla fertler ortak davranışlar sergilemekte, hangi durumda hangi davranışlarla karşılaşacaklarını tahmin edebilmektedirler. Böylece fertlerin topluma aidiyet duyguları güçlenmekte, bu duygu sayesinde toplumda kargaşa ve kaosların ortaya çıkması engellenebilmektedir. Bu nedenle değerler sistemine sahip olmak, bir toplumun olmazsa olmazıdır. Bu realite, hem Pitirim Sorokin hem de Max Weber tarafından barizbir şekilde vurgulanmıştır: Sorokin, yapmış olduğu toplum tanımında sosyal şura vurgu yapmaktadır. O, toplumu belli bir anlam, değer ve kurallara sahip olan ve bunları, fertlerin birbirleriyle ilişkilerinde kullandıkları bilinçli kişi ve gruplar

22 Birsen Gökçe, “Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü”, *Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler: Sosyoloji Derneği 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi* (3. 4. 5. Kasım 1993, İzmir), Sosyoloji Derneği Yay. III., c. I, Ankara, 1994, s. 285-286.

23 Doğan Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznellik/ Rôlativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri*, (Edit. Şahabettin Yalçın), Vadi Yay., Ankara, 2002, s. 283.

24 Muzaffer Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, (Çev. İsmail Sandıkçıoğlu), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 103.

25 Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, s. 47.

bütünü olarak tanımlamaktadır. O, “bilinçli” ifadesiyle toplum fertlerinin davranışlarındaki amaçlılık ve sahip oldukları ortak noktaların farkında olmalarına işaret etmektedir.²⁶ Weber, toplumsal ilişkiyi, fertlerin bir anlam etrafında, uyarlanmış ve o anlam doğrultusunda davranışlar sergilemesi şeklinde tanımlayarak toplumdaki anlamsal, yâni değere dayalı müşterekliğe işaret etmektedir.²⁷

Değerler sistemi, bir çeşit sosyal şuuraltıdır.²⁸ Değerler vasıtasıyla fertlerin topluma uyumu sağlanmaya çalışılmaktadır. Değerlerin ihlâl edilmesi durumunda karşılaşılan kınama, hor görme, toplumdan dışlama gibi cezâlar, bu şuuraltının müşterek olma, yaygınlaşma ve toplumun yeni fertleri tarafından benimsenme hızını olumlu yönde etkilemektedir. Bu mekanizma sayesinde toplumsal âhenk sağlanarak sürekli hâle gelmektedir. Aksi durumda ise Niyazi Berkes’in de işaret ettiği gibi, toplumdaki anlamsal bütünlüğün kaybolmasıyla birlikte maddî ve manevî kültür unsurları arasındaki âhenk kaybolarak, toplumsal unsurlar arasında boşluklar, çelişkiler ve çatışmalar başlayacaktır.²⁹ Değerler, sadece toplum tarafından onaylanan davranışların benimsenmesini sağlamakla kalmaz. Aynı zamanda hangi durumda nasıl davranılacağına dair alternatifler sunarken, karşılaşılan zor durumlarda da çıkış kapısı niteliği taşımaktadır.³⁰ Böylece birey, karar vermede güçlük çektiği durumlarda, değerlerin rehberliğine başvurmaktadır. Ayrıca değerler, ideal davranış biçimleri olarak, zihinlerde bir davranış şeması oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Değerler vasıtasıyla oluşan sosyal kontrol mekanizması, fertleri bunlar doğrultusunda davranmaya yöneltmekte, onların sosyal rollerinin gereklerini yerine getirmelerine rehberlik etmektedir.³¹

Değerlerin temelinde bulunan değer yargıları, sahip oldukları üstün tutma niteliğinden dolayı kültürün manevî unsurlarından birini teşkil etmektedir. Çünkü değer yargılarında esas olan, bir şeyin başka bir şeyden üstün tutulması, hiyerarşik sıralamaıçersinde üst kademedede tutulmasıdır.³² Örneğin bayrağımız, maddi olarak

26 Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 41- 42.

27 Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*, Alfa Yay., İstanbul, 2004, s. 12; M. Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (çev. M. Beyaztaş), Bakış Yay., İstanbul, 2002, s. 49-53’ten naklen.

28 Yümnü Sezen, *Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), İstanbul, 1997, s. 92.

29 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 551-552.

30 Neşet Toku, “Değerlerin Dilemması: Subjektiflik ve Objektiflik”, *Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri, (Edit. Şahabettin Yalçın), Vadi Yay., Ankara, 2002, s. 110-111.

31 Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Atilla Kitabevi, Ankara, 2001, s. 150.

32 Amiran Kurtkan, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, Milli Eğitim Bakanlığı-Devlet Kitapları, İstanbul, 1977, s. 9.

bir bez parçasından ibâret olduğu halde, hürriyet ve bağımsızlık sembolü olan bir değer haline gelmiştir³³ ve bu nedenle manevî değeri hiçbir şeyle kıyaslanamaz. Bu noktadan bakıldığında zaman değerlerin, toplum fertleri arasında âdiyet duygularının gelişmesine ve devamlılığına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Değerler, idealleri ifade etmektedir. Çünkü toplumda benimsenen ve savunulan bu değerler, toplum fertleri tarafından tam olarak uygulanmamaktadır. Durkheim'in bir toplumun varlığı için kriter kabul ettiği "bir idealler sisteminin oluşturulması" şartını, değerler yerine getirmektedir.³⁴ Bunlar, toplum fertlerinin bazıları tarafından ihlâl edilmektedir. Örneğin toplumumuzda fuhuş, rüşvet ve dolandırıcılık gibi fiiller suç olarak kabul edilmesine rağmen fuhuş sektörü, canlı bir şekilde devam etmekte, her türlü kamu kurum ve kuruluşunda rüşvet alıp verme vakaları gerçekleşebilmektedir. Fertlerin bu idealleri eksiksiz olarak yerine getirememeleri, birtakım sosyal gerginliklere ve problemlere ortam hazırlasa da değerler, paylaşıldıkları fertler arasında dayanışma ve birliktelik duygularının oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmaktadır.³⁵

Dünyadaki bütün toplumların paylaştıkları ortak değerler bulunmasına rağmen, her toplumun değerler sistemi kendine has bir nitelik taşımakta, bir nevi o toplumun kimliğinin, kültürünün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.³⁶ Bu noktada bir toplumun değerleri bakımından özgün karakterini koruması, sahip olduğu kültürel iç dinamiklere bağlı kalarak değişim sürecini yaşamasıyla mümkün olabilir.³⁷

Değer ve Norm İlişkisi

Fertler arası ilişkilere yön veren değerler ve normlar, fert için toplumsal davranış kriterlerini, standartlarını ifade etmektedir. Ancak normlar, değerlere oranla daha somut, daha belirgin ve daha yol göstericidirler.³⁸ Çünkü normların temelinde değerler bulunmaktadır.³⁹ Ancak her normun temelinde mutlaka bir değer bulunduğu iddia edilemez. Çünkü bir normun temelinde bir veya birden çok değer bulu-

33 Hayri Bilecik, "İnsan ve Değer Hükümleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. 3, (Temmuz, 1978), s. 71.

34 Barlas Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*, Savaş Yay., Ankara, 1983, s. 232; Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994, s. 150.

35 Fichter, *Sosyoloji Nedir*, s. 150-151.

36 Fichter, *Sosyoloji Nedir*, s. 143.

37 Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznellik/ Rölativizm Tartışması Üzerine", s. 312.

38 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yay., Eskişehir, 1995, s. 76.

39 Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 250.

nabileceği gibi bir değer, birden çok norma kaynaklık edebilmektedir.⁴⁰ Örneğin “insan haklarına saygı” değeri, kopya çekmek, hırsızlık yapmak, dolandırıcılık yapmak, cana kıymak gibi fillerin yasaklanması gibi pek çok norma kaynaklık edebilmektedir.

Değerlerin benimsenme ve kalıcılığının artması sonucunda değerler, norm haline gelebilmektedir. Aksi halde ise normlar, önemini kaybetme sürecine girmekte, tartışma konusu haline gelerek toplumdaki konum ve fonksiyonlarını kaybetmektedirler. Normların ihlâl edilmesi durumunda yaptırımlarla karşılaşılıp, değerlerin ihlâl edilmesi durumunda sâdece kınamayla karşılaşılırken,⁴¹ bu dönüşüm sürecinde norm niteliğini kaybeden kural, artık sahip olduğu yaptırım gücünü de kaybedecektir.

Toplum hayatının devamlılığına ve ahengine katkı sağlayan değerlerin ve normların zayıflayarak fonksiyonlarını yerine getirememeleri halinde, Durkheim’in “anomi” ifadesinde terimleştirdiği durum meydana çıkmaktadır. Değerlerin ve normların yaptırım güçlerini ve geçerliliklerini kaybetmeleri durumunda, fertleri bir araya getiren önemli ortak paydalar, gizli ve kuvvetli bağlar kaybolmakta, toplumda kargaşa, yâni normsuzluk hâkim olmaktadır.⁴² Bu durumda birey tutum ve davranışlarını düzenlemekte güçlük çekmektedir. Bu nedenle sosyal dayanışmanın zayıfladığı, iş bölümü ve meslekî farklılaşmanın ön plana çıktığı modern toplumlar,⁴³ kentleşme ve ekonomik gelişme gibi süreçleri hızlı ve şiddetli yaşayan toplumlar,⁴⁴ başka ülkelerden ve kırsal kesimden gelen göçmenlerin toplandığı yerleşim alanları, dayanışma ve destekten mahrum kalan kent toplumu anomi tehdidiyle her an karşı karşıyadır.⁴⁵

Sosyal Değerlerin Özellikleri

Bir toplumu bir arada tutan sosyal değerler, çevresinde olup bitenleri her an anlamlandırmakla meşgul olan ve bu süreçte toplum nazarında neyin beğenilip beğenilmediğini anlama çabası içerisindeki bireye yol gösterir. Bunları dikkate alarak davranışlarına yön veren birey için bunlar, davranış standartları haline gelmektedir. Bu anlamda sosyal değerler, toplum bireyleri tarafından paylaşılan davranış standartlarıdır.

40 Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1994, s. 235.

41 Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, s. 152.

42 Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, s. 159; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 247-248.

43 Dönmezer, *Toplumbilim*, s. 159.

44 Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, s. 159.

45 Robert Frager, “Yabancılaşma ve Anomi, Anlam ve Cemaate Karşı Zihinsel Sıkıntı ve Potansiyel Çözümlerdeki Bazı Temel Sosyal Unsurlara Bakış”, *Habitat II Kent Zirvesi: İstanbul’96*, Uluslararası Bilimsel Toplantılar, 3-12 Haziran 1996, c. II, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1997), s. 47.

Bir toplumun sahip olduğu değerler sistemi, o toplumun kimliğidir. Bu sistem sayesinde bir toplum tanımlanmakta, kendine özgü farklılıklar o topluma kimlik kazandırmaktadır. Bu da toplumların sahip olduğu değerler sisteminin izâfiliğine işâret etmektedir. Bir toplumda ekonomik değerler ön planda tutulup rahat yaşamaya önem verildiği halde, başka bir toplumda toplumsal fayda ön planda tutulup toplum yararına çabaya önem verilebilmektedir. Bir toplumda “iyi” olarak nitelendirilen bir vasıf, başka bir toplumda kötü olarak nitelendirilebilmektedir.⁴⁶ Örneğin, evlilik öncesi hamilelik bizim toplumumuzda şiddetle eleştirilen bir durum olduğu halde, Filipinler’de yaşayan Bontuklar’da evlilik öncesi hamilelik, doğum yapabileceğini kanıtlamış olması bakımından bir bayan için evlenme şansının artışı anlamına gelmekte, onun evliliği için bir ön şart niteliği taşımaktadır.⁴⁷ Yine aynı şekilde bir toplumdaki değer ve bunun somutlaşmış hali başka bir toplum için oldukça anlamsız olarak Kabul edilebilmektedir. Örneğin Türk toplumunda “anne-baba” ifadeleri bu konumdaki fertlerin rollerine bir atıf niteliğinde olsa da, onlara gösterilen saygıyı da ifâde etmektedir. Ancak başka toplumlara baktığımızda, anne-babaya isimleriyle hitap edildiğini de görüyoruz. Onların bakış açısına göre bu, bir saygısızlık göstergesi değildir. Aynı şekilde Türk toplumunda büyüklere saygı onların ellerinin öpülmesi şeklinde somutlaştırılırken, başka bir topluma göre bu davranış çok anlamsız ve gereksiz olarak nitelendirilebilir.

Bir toplum tarafından benimsenen değerler, şartların değişimine paralel olarak değişebilmektedir. Bu değişim, o toplum tarafından farklı değerlerin benimsenmesi şeklinde olabileceği gibi, benimsenen değerler hiyerarşisinde mevcut unsurların yer değiştirmesi şeklinde de olabilmektedir. Değerler sistemi içerisinde teşvik edilen bir davranış, zamanla yasaklanan bir davranış haline de gelebilmektedir. Örneğin bir toplumda, bir dönem dîni değerler, değerler hiyerarşisinde ilk sırayı teşkil ederken, başka bir dönemde ekonomik değerler üst sıraya yerleşebilmektedir. Bir dönemde dîni kurallara riâyet noktasında gösterilen hassasiyet teşvik edildiği halde, başka bir dönemde bu hassasiyet yerini dikkate alınmama veya reddedilme alabilmektedir.⁴⁸

Değerler sistemi bakımından toplumlar arası farklılıklar olduğu gibi, aynı toplumda farklı şartlarda da değişiklik gösterebilmektedir. Hatta aynı toplum içerisindeki alt gruplar arasında, aynı zaman kesitinde değer sistemleri bakımından

46 İoanna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara, 1997, s. 21-22.

47 Ozan Fikretoğlu, *Toplumsal Psikoloji Perspektifinde Kültür ve Kültür Değerleri*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 31.

48 Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 136.

farklılıklar olabilmektedir.⁴⁹ Örneğin, bir zamanlar ülkemizin doğu bölgelerindeki bazı yörelerde kadınların, erkeklerle sofraya oturmalarına bile müsâade edilmediği halde, aynı dönemde ülkemizin batı kesimlerine bakıldığında, kadınlarla ilgili benimsenen değer hükümlerindeki farklılık nedeniyle böyle bir uygulamanın olmadığı görülmektedir.

Sosyal değerler, zamanla işlevlerini ve kognitif arka planlarını kaybedebilmektedir. Yani artık değerlerin benimsenmesi noktasındaki gerekçe temelsiz kalmaktadır. Örneğin “büyüklere saygı gösterme”nin ölçülerinden biride onların elini öpmektir. Bu uygulama toplumumuzda hâlâ varlığını korumasına rağmen, niçin büyüklere saygının bu şekilde ifade edildiği temellendirilememektedir. Bazen de şartların değişmesiyle birlikte kabul edilen bir değer, eski değerlerle çatışarak toplum fertleri için sıkıntı kaynağı haline gelebilmektedir.⁵⁰ Örneğin çeşitli nedenlerle hiyerarşik sıralamada “ekonomik bakımdan güçlülük” değeri, “dürüstlük” değerinin yerini alabilmektedir. Bundan dolayı ekonomik birikimin nasıl sağlandığından ziyade, miktarının ne kadar olduğu ile ilgilenilmeye, kişilerin saygınlık dereceleri, büyük oranda ekonomik birikimleriyle belirlenmeye başlanabilmektedir. Hiçbir toplumda, değerlerin değişmeden kaldıkları iddia edilemez.⁵¹ Çünkü bütün toplumlar, fertler arası ilişki örüntülerindeki karmaşıklık ve her geçen gün birazdaha artan kitle iletişim araçları vasıtasıyla sürekli bir dönüşüm süreci içerisinde. Her ne kadar daha yavaş olsa da sosyal değerler de bu sürece dahil olmaktadır.

Sahip oldukları değerlerin izafiliği ve değişime açık yapısı nedeniyle herhangi bir toplum üzerinde araştırmalar yapılırken, o toplumun kendi değerleri ve bu değerlerin yerine getirdikleri fonksiyonlar dikkate alınmalı, o toplum bu çerçevede tahliledilmelidir. Aksi halde hatalar yapılacak, yapılan tahlilde o toplumun sahip olduğu kültürel bütünlükten uzaklaşılacaktır. Örneğin bize göre bir vahşilik olarak değerlendirilen “kafatası avcılığı” Yeni Gine’deki Marindese Kabilesi fertlerince çokkönemli bir sosyal kurum olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu kurum sayesinde bir çocuğun gerçek kişiliğine sahip olduğu ve bu sayede bir isim alabileceği kabul edilmekte, çocukları için yedekte isim-kafatası bulunduran bir baba, hazırlıklı ve ilerigörüşlü olarak nitelendirilmektedir.⁵²

Değerler, bir toplumun müşterek kognitif yapısını oluştururlar. Bu yapı vasıtasıyla fertler ortak davranışlar sergilemekte, hangi durumda hangi davranışlarla kar-

49 Dönmezer, *Toplumbilim*, s. 234.

50 Kuçurâdi, *Uludağ Konuşmaları*, s. 27-28.

51 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 97.

52 Fikretoglu, *Toplumsal Psikoloji Perspektifinde Kültür ve Kültür Değerleri*, s. 30.

şılacaklarını tahmin edebilmektedirler. Böylece fertlerin topluma aidiyet duyguları güçlenmekte, bu duygu sayesinde toplumda kargaşa ve kaosların ortaya çıkması engellenebilmektedir. Bu nedenle değerler sistemine sahip olmak, bir toplumun olmazsa olmazıdır. Bu realite, hem Pitirim Sorokin hem de Max Weber tarafından bariz bir şekilde vurgulanmıştır: Sorokin, yapmış olduğu toplum tanımında sosyal şura vurgu yapmaktadır. O, toplumu belli bir anlam, değer ve kurallara sahip olan ve bunları, fertlerin birbirleriyle ilişkilerinde kullandıkları bilinçli kişi ve gruplar bütünü olarak tanımlamaktadır. O, “bilinçli” ifadesiyle toplum fertlerinin davranışlarındaki amaçlılık ve sahip oldukları ortak noktaların farkında olmalarına işaret etmektedir.⁵³ Weber, toplumsal ilişkiyi, fertlerin bir anlam etrafında, uyarlanmış ve o anlam doğrultusunda davranışlar sergilemesi şeklinde tanımlayarak toplumdaki anlamsal, yâni değere dayalı müşterekliğe işaret etmektedir.⁵⁴

Değerler sistemi, bir çeşit sosyal şuuraltıdır. Bu şuuraltındaki prensipler, kanunlar ve emirler vasıtasıyla varlığını sürdürmektedir. Ancak bunlar bazen kanunlardan daha etkin bir sosyal kontrol işlevi görebilmektedir.⁵⁵ Değerler vasıtasıyla fertlerin topluma uyumu sağlanmaya çalışılmaktadır. Değerlerin ihlâl edilmesi durumunda karşılaşılan kınama, hor görme, toplumdaki dışlama gibi cezâlar, bu şuuraltının müşterek olma, yaygınlaşma ve toplumun yeni fertleri tarafından benimsenme hızını olumlu yönde etkilemektedir. Bu mekanizma sayesinde toplumsal âhenk sağlanarak sürekli hâle gelmektedir. Aksi durumda ise Niyazi Berkes’in de işaret ettiği gibi, toplumdaki anlamsal bütünlüğün kaybolmasıyla birlikte maddî ve manevî kültür unsurları arasındaki âhenk kaybolarak, toplumsal unsurlar arasında boşluklar, çelişkiler ve çatışmalar başlayacaktır.⁵⁶

Değerlerin Sınıflandırılması

Değerler alanı oldukça karmaşık ve birbirine geçmiş bir yapıdadır. Çünkü bir değer, pek çok değer alanı kapsamında bulunabilmektedir. Örneğin “yardımseverlik” hem sosyal hem de dini değerler kapsamına girmektedir. Bundan dolayı bu alanda yapılan çalışmalarda pek çok farklı değer sınıflamasıyla karşılaşmaktadır: Allport, Vernon ve Lindzey; Estetik Değerler, Teorik Değerler, İktisadi Değerler, Siyasi Değerler, Sosyal Değerler, Dini Değerler şeklinde bir sınıflama yapmaktadır.⁵⁷

53 Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 41- 42.

54 Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, s. 12; M. Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (çev. M. Beyaztaş), Bakış Yay., İstanbul, 2002, s. 49-53’ten naklen.

55 Sezen, *Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 92.

56 Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 551-552.

57 Güngör, *Değerler Psikolojisi: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*, Amsterdam: Hollanda

Joseph Fichter ise, değerlerin kurumlardan hareketle sınıflandırılmasının daha doğru olduğunu iddia ederek; Siyasî Değerler, Dîni Değerler, Ailevî Değerler, Eğitim Değerleri, Ekonomik Değerler, Hukukî Değerler, Serbest Zaman Değerleri şeklinde bir değer sınıflaması yapmaktadır.

Erol Güngör de, Allport, Vernon ve Lindzey tarafından yapılan sınıflamayı esas alarak bunlara, sosyal değerlerin bir çeşidi olarak kabul ettiği “Ahlâkî Değerleri” ilave etmektedir.⁵⁸ M. Rokeach, Allport, Vernon ve Lindzey tarafından 70’li yıllarda yapılan sınıflamadaki değerlere, “Gâye (amaç) Değerler (Terminal Values)” adını vermektedir. Bu değerlere ulaşmak için vasıta olarak kabul ettiği bir değerler sınıfı daha oluşturarak bunlara “Vasıta (araç) Değerler (Instrumental Values)” adını vermektedir. Bu sınıflamaya göre “eşitlik, kendine saygı, sosyal itibar” gibi değerler amaç değerler kategorisinde yer alırken, “nezâket, sorumluluk, zekâ” gibi değerler araç değerler kategorisindedir.⁵⁹

İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından 1998’de yapılmış olan araştırma doğrultusunda değerler; Ailevî Değerler (Aile, eş, sevgili, çocuk), Toplumsal Değerler (İdealler uğruna mücadele, Bir eser bırakma), Bireysel Değerler (Mesleki başarı), Entelektüel Değerler (Eğitim, bilgi), Dinsel Değerler (Din, inanç), Maddî Değerler (Zenginlik, para) şeklinde sınıflandırılmıştır.⁶⁰

Bu çalışmada Erol Güngör’ün yaptığı değer sınıflaması esas alınarak değerler, 1. Estetik Değerler, 2. Teorik Değerler, 3. İktisadi Değerler, 4. Siyasi Değerler, 5. Sosyal Değerler, 5.1. Ahlâkî Değerler, 6. Dini Değerler şeklinde sınıflandırılmakta ve araştırmanın temel unsurlarından biri olan “ahlaki değerler” sosyal değerlerin bir türü olarak değerlendirilmektedir.

Ahlâkî Değerler

Çok boyutlu yapısı, sosyolojinin yanısıra Felsefe ve Psikoloji bilim dallarınca yapılan derinlemesine yapılan tahliller ve geniş tartışmalar “ahlaki değer” kavramının belli sınırlarla ele alınmasının güçleşmesine ve bu araştırma kapsamında ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu noktada Erol Güngör “ahlak ve ahlaki değerler”i sosyal psikoloji ve sosyoloji bilim dallarının kesişme noktasında ustaca ve kapsamlı

Akademisyenler Birliği Yay., 1993, s. 61; Allport, G.W.; Vernon, P.E.; and Lindzey, G., A Study of Values, 3. ed., Boston: Houghton-Mifflin, 1960’tan naklen.

58 Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 62.

59 Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 61-62.

60 “Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında”, *İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi*, t.y., s. 42-43.

bir şekilde tahlil etmektedir. Bu nedenle bu kavramların tahlilinde Erol Güngör'ün sunduğu bakış açısı esas alınmaktadır:

“Ahlâk”, ha-le-ka kökünden gelen, “hulk” kelimesinin çoğulu olan “yaratılış” anlamında Arapça bir kelimedir. Türkçe’de ise isim olarak kullanılmaktadır. Kelime, tabiat ve seciye yani huy anlamına gelmektedir. Bu açıdan ahlâk kelimesi kişinin benliğinde yerleşmiş, kökleşmiş olan ve bireyin yalnızca kendisine özgü niteliklerini ifade etmektedir.⁶¹ “Halk” kelimesi insanın fizikî yapısına vurgu yaparken, “hulk” kelimesi daha çok manevi yapısına vurgu yapmaktadır. İslam terminolojisinde “ahlâk”, ferdin iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına sebep olacak manevî değerleri, huyları ve bunlar sonucunda ortaya koyduğu davranışlar bütünü ifade etmektedir.⁶² Aynı zamanda kelime, doğa, yaratılıştan kaynaklanan haslet anlamına da gelmektedir. Kelimenin Batı dillerindeki kökeni ise “mores”tir. Mores, uzlaşmalar, pratikler, davranış kodları, belli bir kişi veya grubun karakteri gibi anlamlara gelmektedir.⁶³ Bu kökten gelen “moral” kelimesi de “yaşama kaidesi” anlamına gelmektedir.⁶⁴ Bu açıdan ahlâk, sürekliliği olan, yaşamını devam ettiren belli bir sistemin işleyiş yapısını, bir mesleğin uygulanma kriterlerini, insanın genel davranış karakterini, toplumun yaşam yani bütünlük ve devamlılık esaslarını vurgulamaktadır. Çünkü, bir meslek, grup, toplum ve fert belli kriterler, esaslar doğrultusunda varlığını sürdürmektedir. Bu kriterler bütünü de ahlâktır.

Ahlâk kelimesi genellikle “etik” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa ki etik, felsefenin, insanlar arası ilişkilerde değerler sorununu ele alan bir dalıdır.⁶⁵ Ahlâk-etik ayrımına dikkat çeken David B. Resnik de, Pojman’dan yaptığı alıntıyla ahlâkın, bir toplumdaki en genel standartları ifade ettiğini, etiğin ise, genel davranış standartlarını değil, toplumdaki belirli bir mesleğin, kurumun veya grubun genel standartlarını ifade ettiğini iddia etmektedir.⁶⁶ Oysa ki Resnik’in iddiası doğrultusunda sadece “meslek etiği” ifadesi kullanılması gerekirken, “meslek ahlâkı” ifadesi de yaygın olarak kullanılmaktadır, Resnik’in iddiasının tersi de söz konusudur. Belki de bu durum ahlâk kavramının tanımlanması gibi kullanımının da problem olduğunu göstermektedir.

61 Ahmed Hamdi Aksekili, *Ahlâk Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 15-16.

62 Kemal Atik ve diğerleri, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara, 1997, s. 29. A. Baki Güçlü ve diğerleri, *Sarp Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002, s. 25. Akil M. Özden, *İlim Bakımından Ahlak*, Ahmed İhsan Basımevi, 1942, s. 7.

63 A. Baki Güçlü ve diğerleri, *Sarp Ulaş Felsefe Sözlüğü*, s. 25.

64 Özden, *İlim Bakımından Ahlak*, s. 7.

65 Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları*, s. 34.

66 David B. Resnik, *Bilim Etiği*, (çev. Vicdan Mutlu), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, s. 31-32.

Ahlâk, bir inanç ve düşünce sistemini ifade etmektedir.⁶⁷ Bu sistem, masa başında hazırlanmış kâideler bütünü değildir. Toplumun şekillendiği tarihi süreç içerisinde gelişmiştir⁶⁸ ve insanlar arasındaki iyi münasebetlerin yürümesini ve gelişmesini sağlamaktadır.⁶⁹ Çünkü ahlâk sisteminde, fertlerin “iyi” ve “kötü” hakkındaki yargılarının aynı potada eriyerek kaynaşması söz konusudur. Bu sistem, fertlerin birbirlerine karşı ödevlerini belirleyen yaptırım gücüne sahip kurallardan meydana gelmektedir. Bu, sistemli hâle gelen ilişkiler sâyesinde fertler, birbirlerinin hangi durumda hangi davranışı sergileyeceklerini bilmenin güvence ve rahatlığını yaşamaktadırlar.⁷⁰

Ahlâk, sosyal bir kurumu meydana getirmektedir. Bu kurumsal yapı, değerler ve sosyal mecburiyetin birer yansımasından meydana gelmektedir. Bu, değerler ve mecburiyet temeline dayanan yapı, olandan ziyâde olması gerekene yani ideâle doğru bir istikamettir. Çünkü bu kognitif sistemin, toplum fertleri tarafından eksiksiz olarak davranışlar şeklinde somutlaştırılmaları mümkün değildir. Toplumda bu idealleri ihlâl eden bireyler olabilmektedir.⁷¹ Çünkü sosyal ahlâk sistemleriyle ferdi ahlâk birbirinin aynı değildir. Toplumun, ahlâkı düzenlemek için koyduğu kriterler, fert için davranış alternatifi konumundadır. Fertler, bunlara her zaman uymazlar. Bazen, fertlerin bireysel tercihleri ön plana geçmektedir. Bu durum, ahlâkî yargının sosyal niteliğinin yanı sıra ferdi niteliğinin de varlığına işaret etmektedir.⁷² Yani ahlâk sisteminde fert, toplumsal düzenin pasif bir nesnesi değildir. Fert, sosyal ahlâk sistemine uygun davrandığı sürece bu sistemin koruyucusu, ihlâl ettiği sürece de onun değiştiricisi konumundadır.⁷³ Çünkü ahlâkî sisteme muhalif her davranış, onun değişmesi için potansiyel anlamına gelmektedir. Bu durum ancak, ahlâkın üç boyutlu yapısıyla açıklanabilir.

Ahlâk, bilgi, davranış ve duygu olmak üzere üç boyutlu bir yapıya sahiptir. Ferdin, çocuklara şefkat göstermesi, başkalarının haklarına saygı duyması gerektiği gibi bilgilere sahip olması, ahlâkın bilgi boyutunu meydana getirmektedir. Bazı davranışlara iyi-kötü nitelikleri atfetmeyi öğrenen fert için bunlar, rehber görevi görmektedir. Fert, isterse bunlar doğrultusunda davranır veya bunları ihlâl eder.

67 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 19.

68 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 168.

69 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 84.

70 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 18.

71 Yümni Sezen, *Maddeci Felsefenin Çıkmazları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay.(İFAV), İstanbul, 1996, s. 255.

72 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 138.

73 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 106.

Bu da ahlâkın davranış boyutunu ifade etmektedir. Davranışı neticesinde fert, davranışının niteliğine dayalı olarak ya vicdan azabı, ya da sevinç ve gurur hissetmektedir. Bu da ahlâkın duygu boyutunu ifade etmektedir.⁷⁴ Aynı zamanda ahlâk, şekil ve muhteva olmak üzere ikili bir boyuta da sahiptir. Ahlâkın muhtevası, şekillerle somut hale gelmektedir. Ahlâk kurallarında temel değişim daha çok şekil değişimidir.⁷⁵ Muhteva değişmeden kalırken, bu muhtevanın somutlaştırıldığı şekil değişmektedir. Örneğin büyüklerin karşısında ayak ayak üstüne atmadan oturma, karşılarında sigara içmeme, toplu taşıma araçlarında onlara yer verme, “büyüklere saygı” ahlâkî değerinin somutlaşmış halini ifade etmektedir.

Din ve Değerler

Din, gerek antropoloji gerekse antropoloji ile etkileşim halinde olan sosyoloji bilimince daha ilk dönemlerden itibaren incelenmeye başlanmıştır. 19. yüzyılda dini bilimsel yöntemlerle ilk kez incelemeye başlayan E. B. Taylor, Lewis Morgan, James G. Frazer, Herbert Spencer gibi antropologlar ve A. Comte gibi sosyologlar evrim teorisine uygun olarak sosyal ve kültürel yaklaşımlar geliştirme, aynı doğrultuda dini de izah etme gayreti içerisinde olmuşlardır.⁷⁶ Ancak dinin kökeni ve geçirmiş olabileceği evrim sürecinin niteliğine dair açıklamalar sürekli tartışma konusu olmuştur. Çağdaş sosyologlar ise, dinin evrim teorisine uygun olarak ele alınması şeklindeki bakış açısına şiddetle karşı çıkmışlar, bilimsel ve seküler olanın dinin yerini alamayacağını, dinin insanlığın psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığını ve insan türü varolduğu sürece dinin de var olacağını ileri sürmüşlerdir.⁷⁷ Bu görüşün sahipleri arasında Talcott Parsons, Robert N. Bellah, Mary Douglas, Thomas Luckmann gibi modern sosyal teorinin mensupları bulunmaktadır.⁷⁸ Bunlar arasında özellikle T. Parsons; dini, değerleri oluşturan, normları şekillendiren, sosyal rolleri öğreten, hem sosyal hem de bireysel davranış boyutunda rehberlik eden⁷⁹ bir değerler sistemi olarak nitelendirmektedir.⁸⁰

74 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 41.

75 Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 97.

76 Robert Nisbet, “Sosyoloji ve Din”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, (der. ve çev. Ali Coşkun), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 71.

77 Nisbet, “Sosyoloji ve Din”, s. 71.

78 Winston Davis, “Din Sosyolojisi”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, (der. ve çev. Ali Coşkun), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 86.

79 Davis, “Din Sosyolojisi”, s. 93.

80 Ali Coşkun, “Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, (der. ve çev. Ali Coşkun), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 16.

C. Geertz de, dinin insanın varoluşunu anlamlı kılan bir sistem olduğuna vurgulamıştır.⁸¹ Ona göre, tüm dinlerin ortak paydası, yer aldıkları toplumun değerleri ile mevcut yapı arasında anlamlı bir ilişki kurmak⁸² yani “anlam yaratmak”tır.⁸³ Bu noktada dini, bir toplumdaki sosyal ilişkileri yönlendirmede büyük payı olan sosyal değerlerin oluşturduğu kognitif sistemden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Dahil olduğu bu sistem içerisinde din, hem tek tek bireyleri hem de toplumun tamamını etkisi altına almaktadır. Bu yapısıyla din, hem bireysel hem de sosyal bir nitelik sergilemektedir. Sosyal boyutuyla din, bir kültür ögesidir. Bu nedenle o, barındırdığı normlar, değerler ve inançlar vasıtasıyla, özellikle manevi kültür alanını etkilemektedir.⁸⁴ Bu çizgide görüş sergileyen Radcliffe-Brownda, dini inanç ve ibadetlerin, karmaşık bir sistem olarak nitelendirdiği sosyal hayatın bir parçası olarak kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.⁸⁵

Din, gerek yerine getirdiği işlevler gerekse zihniyetler üzerindeki nüfuzuyla aydınlanma, dolayısıyla modern öncesi dönemde ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Toplumdaki merkezî değerlerin ve kutsal niteliklerin meşruiyetini üzerinde taşıyan otorite idi.⁸⁶ Ancak Rönesansla birlikte Yunan akılcılığı yeniden canlanmış ve bu da zihniyet dünyasının sekülerleşmesine neden olmuştur. Din merkezli olan evren fikri dönüşerek, insan merkezli bir nitelik kazanmıştır.⁸⁷ Oysa ki, modern öncesi toplumlarda; bütün sosyal meseleler aynı zamanda dinî, bütün dinî meseleler de aynı zamanda sosyal bir mesele olarak değerlendiriliyordu. Eğer yeterince yağmur yağmıyorsa veya bir afet meydana gelmişse, bu durum ilahî boyutla dünya boyutu arasındaki bir eksiklik veya ilişkide bir kusur olarak yorumlanıyordu. Köylüler bir sıkıntıyla karşılaştıkları veya ordu savaşta yenildiği zaman da aynı yorum egemen oluyordu.⁸⁸ Modern toplumun doğuşuyla birlikte, “din bütün toplumsal kurumlar için kuşatıcı semboller sağlama gücünden gittikçe yoksunlaşmış hale” gelmiştir.⁸⁹ Artık meşruiyetin dayandırıldığı temel otorite din değil, “eşitlik, adalet ve insancılık” niteliklerine sahip olan otoritedir.⁹⁰

81 Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler: Bir Giriş Metni*, (çev. Tayfun Atay), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 496.

82 Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s. 498.

83 Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s. 499.

84 Davut Dursun, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yay., İstanbul, 1989, s. 62.

85 Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s. 205.

86 Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Özgü Yay., İstanbul, 2005, s. 19.

87 Edgar Morin, *Avrupa'ya Düşünmek*, (çev. Ş. Tekeli), Afa Yay., İstanbul, 1995, s. 93-94.

88 Peter L. Berger, “Dini Kurumlar”, *Toplumbilimi Yazıları*, (çev. Adil Çiftçi), Anadolu Yay., İzmir, 1999, s. 91.

89 Berger, “Dini Kurumlar”, s. 106.

90 Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, s. 19.

Aydınlanma döneminin etkisiyle yönetim sistemlerinde de meydana gelen rasyonelleşme ve mevcut örgütlenmede bilimsel ölçülerin ön planda tutulmasının bir sonucu olarak dinin, bu sistemler üzerindeki etkisi azalmıştır. Ancak din, kültür sistemi içerisindeki yerini farklı biçimlerde de olsa korumaktadır.⁹¹ Bu alanlardan biri de ahlâkî değerlerdir. Din, kültürel bütünün bir parçası olan ahlâkî değerler ile de etkileşim halindedir. B. Malinowski bu etkileşimin yoğunluğunu dinin, ahlâkî değerlerin sürekliliği için zorunlu bir unsur olarak görülmesi gerektiğini ileri sürerek dile getirmektedir.⁹² Şöyle ki: “Ahlâkî değerlerin kaynaklık ettiği ahlâkî normlar, dinî inançların sürekli ve yaygın hâle gelmesine katkıda bulunmaktadır. Din de ölümden sonraki hayata dair yaptırımlarıyla ahlâkî normların yaptırım gücünü arttırmaktadır. Ancak din ve değerler arasındaki ilişki her zaman uyum içerisinde değildir. Bunlar değişen şartlar sonucunda çatışabilmektedir. Dine kıyasla daha değişken bir yapıda olan ahlâk, bazen yavaş yavaş da olsa dini peşinden sürükleyerek mevcut değişime ayak uydurmaya zorlayabilmektedir.”⁹³

Türk Toplumunun Ahlaki Değerleri

Her toplumda ön planda olan, toplumun karakterine, sosyal dokusuna yön veren bir değer örtüsü bulunmaktadır. Türk toplumunun değerler sistemi, İslam dini temellidir. Çünkü Türkler, İslamiyet’i ilk kabul etmiş toplumlar arasındadır. Bu nedenle, kültürleri bu dinle yoğrulmuş bir karaktere sahiptir. Bu karakterin barizliğinin doruk noktaya çıktığı dönem hiç şüphesiz Osmanlı dönemidir. Çünkü Osmanlı Devleti, meşruiyetini İslam dinine, Sünni İslam’a dayandıran bir devlet olmuştur.⁹⁴ Batı’da başlayan aydınlanma, sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan Modernizm öncesinde Osmanlı İmparatorluğu dine ve geleneksel değerlere bağlı bir toplum niteliği taşımaktaydı. Toplumsal kimlik tamamen İslamî değerler doğrultusunda oluşmuştu. Osmanlı toplumu, İslam kültür ve medeniyetiyle özdeş bir nitelik taşımakta, sosyal hayatta İslamî kuralları egemen kılmaktaydı. Devletin sınırları içerisinde etnik ve kültürel kimlik bakımından büyük bir çeşitlilik bulunmasına rağmen, inanç ve değerlere dair müşterek yapı ortak bir zihniyetin oluşmasını sağlamaktaydı.⁹⁵ Ancak aydınlanmayla gelen süreçten Osmanlı da nasibini almış olmasına rağmen Türk toplumunun kültürel kimliğine sinmiş İslam dinine dair unsurlar yaşamaya devam etmektedir. Bernard Lewis tarafından bu gerçek şöyle dile getirilmektedir: “Bir yüzyıllık bir Batılılaşmadan sonra Türkiye büyük –herhangi

91 Dursun, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 64.

92 Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s. 238.

93 Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 232; Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, s. 241.

94 Ejder Okumuş, *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yay., İstanbul, 1999, s. 146.

95 Orhan Türkoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s. 125.

bir dış gözlemcinin imkan dahilinde gördüğünden daha büyük- değişikliklere uğramıştır. Fakat Türk hayatının ve kültürünün derin İslâmî kökleri halâ canlıdır ve Türk ile Müslümanın nihaî özdeşliği Türkiye’de halâ rakipsizdir.⁹⁶

Bu araştırmamıza konu olan ahlaki değerler belirlenirken İmam-ı Gazali’nin *İhyâ-ı Ulûmi’-d-dîn*⁹⁷ adlı eseri ile Kınalızade Ali Efendi’nin *Ahlâk-ı Âlâ-i*⁹⁸ adlı eseri ve Ahilik Teşkilatı’nın eğitim sürecinde ve teşkilata kabul törenlerinde kullanılan metinlerden bir bölümü esas alınmıştır.

Hem *İhyâ-ı Ulumi’-d-dîn*’de hem de *Ahlak-ı Âlâ-i*’de Hikmet, Şecaat, Adâlet ve İffet temel faziletler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca *İhyâ-ı Ulûmi’-d-dîn*’de bu temel değerler kapsamında Komşuluk, Doğruluk, Helal Kazanç, Yardımseverlik değerlerine de yer verilmektedir. Ayrıca Osmanlı Döneminde önemli oluşumlardan biri olan Ahi Birlikleri (Esnaf Birlikleri) tarafından uygulanan eğitim sistemi ve Ahi Birliği’ne giriş törenlerinde kullanılan ifadeler, Türk toplumun değerlerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır: “Haram’a bakma, haram yeme, haram içme. Doğru, sabırlı, dayanıklı ol, yalan söyleme. Büyüklerden önce söze başlama. Kimseyi kandırma, kanaatkâr ol. Dünya malına tamah etme, yanlış ölçme, eksik tartma. Üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol.”⁹⁹ Hem günümüz Türkiye’sinin değerler sisteminde hâlâ önemli bir yeri olması hem de tutum ve davranış biçimini ölçmede kolaylık sağlaması nedeniyle “Komşuluk, Helâl Kazanç, Doğruluk, Yardımseverlik ve Büyüklere Saygı” ahlâkî değerleri araştırmaya konu olmuştur.

Kentleşme Sürecinde Ahlaki Değerler

Bu çalışmanın uygulamalı kısmında kentleşme süreci ve ahlaki değerler arasındaki ilişkiye dair durum tespiti, bir nevi mevcut durumu resmetme söz konusu olduğu için “tarama (survey)” modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak ise tarama modeli tekniklerinden “anket tekniği” kullanılmıştır.¹⁰⁰ Bu amaçla oluşturulan ölçekte örneklem grubuna cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, komşu sayısı, komşularla ilişkilerin hangi nitelik ve düzeyde olduğunu ölçmeye yönelik soruların yanısıra, komşuluk, helal kazanç, büyüklere saygı, doğruluk ve dürüstlük, yardımse-

96 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırath), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993, s. 419.

97 Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali, *İhyâ-ı Ulumi’-d-din*, (Çev. Ali Arslan), Yalacık Matbaası, İstanbul, 1971-1985.

98 Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alaî: Ahlakî İlmî*, (Hzr. Hüseyin Algül), Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

99 Mithat Gürata, *Unutulan Âdetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Matbaası, Ankara, 1975, s. 81.

100 Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Ankara, 1995, s. 34. bkz. Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 101.

verlik değerlerinin benimsenme tutumunu, bu değerlerin davranışa dönüştürülme nitelik ve sıklığını, bu değerlerin zaman içerisinde değişimine dair sahip olunan algıyı ölçme amaçlı olmak üzere toplam 13 soru sorulmuştur. Ölçeğin hazırlanmasında nominal ölçek ve çoklu ölçeklerden 5'li Likert Tipi Ölçek kullanılmıştır.¹⁰¹

Araştırma evreninin belirlenmesinde sosyal örgütlenme biçimi bakımından kentin; nüfusun yerleşme, barınma, ulaşım, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan,¹⁰² iş bölümü ve uzmanlaşma düzeyi yüksek olan,¹⁰³ anonim ilişkilerin, bütün farklılıklara rağmen hoşgörü yaklaşımının, dikey ve yatay hareketliliğin, dernekler içerisinde örgütlenmenin hakim olduğu, davranışların dolaylı olarak denetlendiği, karmaşık, ayrı cinsten, farklılaşmış ve örgütlü bir toplumsal bütünlüğe sahip olan yoğun nüfuslu bir yerleşme birimi¹⁰⁴ olduğu dikkate alınmıştır.

Araştırma evrenine dahil edilen Antalya'nın en doğudaki ilçesi olan Gazipaşa, ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan, işbölümü ve uzmanlaşma düzeyinin düşük olduğu, sosyal ilişkilerin akrabalık ve aynı mahalleye (köye) mensubiyet temeline dayandığı, nüfusunun devlet memurlarından, çocuklarının eğitimi nedeniyle kış döneminde ilçe merkezinde, yaz döneminde ise mahalleler(-köyler)de, yaylalarda ikamet edenlerden ve ayrıca ilçe merkezinin yüksek refah düzeyinden faydalanmak isteyenlerden oluştuğu bir yapıya sahiptir. İlçe merkezi sakinlerinin, mahalleleri (köyleri) ile iletişimleri oldukça aktiftir. Bu nüfus tüketim ürünlerinin büyük bir kısmını mahallelerden (köylerden) temin etmektedirler. Akrabalık ve mahalle (köy) hemşehriliği (aynı köylü olma), toplumsal denetim mekanizması olarak canlıdır. Bu anlamda Gazipaşa, hem kır hem de kent özelliklerinin bir arada bulunduğu sosyal bir dokuya sahiptir. Yine evrene dahil edilen aynı ilçeye bağlı Hasdere Mahallesi (Köyü) ise, ekonomisi tamamıyla tarım ve hayvancılığa dayanan, sosyal ilişkilerin akrabalık ve mahalle (köy) eksenli olduğu, ilçe merkezi ile bağlantısının resmi işlemler, ilçede eğitimleri devam eden çocuklar ve ilçede iş sahibi olan çocuklardan ibaret yapısı ile ön plana çıkmaktadır.

Araştırma evreni içerisinde yer alan Üsküdar ilçesi'ne bağlı Ünalın Mahallesi, 1960'lı yıllardan itibaren Sivas, Ardahan, Kars, Yozgat, Giresun, Ordu gibi Anadolu'nun farklı illerinden yapılan göçlerle gecekondulaşma süreci ile oluşmuş bir mahalledir. Dernekleşme olgusu etrafında devam eden hemşehrilik ilişkileri, sıkı

101 Bkz. Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011.

102 Erhan Arda ve Diğerleri, *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, s. 337-338.

103 Keleş, *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 7.

104 Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, s. 6-7; P.K. Hatt-A. J. Reis, *The Revised Reader in Urban Sociology*, Free Press of Glencoe inc., New York, 1957, s. 43-49'dan naklen.

akrabalık ilişkileri, gelinen yöre ile canlı bir şekilde devam eden sosyal ve tüketime dayalı ilişkileri, alevi, kürt vs. farklı kültürel dokuların birarada bulunduğu, çeşitli tarikat ve dini grup üyeliklerinin yoğun olduğu, düğün, ölüm vs. ritüellerde yöresel uygulamaların yaygın olduğu, ekonomisinin küçük esnaflık, inşaat işçiliği ve ev temizliğine gitmeye dayandığı, çekirdek aileve geniş aile yaşamının bir arada bulunduğu, eğitime ve uzmanlaşmaya önem vermenin çok yeni olduğu bir sosyal dokuya sahiptir. Bu yapısı ile Ünalın Mahallesi, kent ve kıra özgü niteliklerin birarada bulunduğu bir yapıya sahiptir.

Evren içerisinde yer verilen İstanbul'a bağlı Arnavutköy, Bebek, Beşiktaş, Kadıköy (Bağdat Caddesi) ve Başakşehir de uzmanlaşma ve işbölümünün yüksekliği, anonim ve resmi ilişkilerin egemen olduğu, çekirdek aile yapısının yaygın olduğu, akrabalık, hemşehrilik biçimindeki sosyal denetim mekanizmalarının bulunmadığı yapısı ile kente özgü nitelikleri ön planda olan yerleşim yerleridir.

Araştırma evreni içerisinde kır toplumuna daha yakın özellikler sergilemeleri ve kente özgü karakterlerden daha yalıtılmış bir yapıya sahip olduğu kabul edilerek Antalya'nın Gazipaşa ilçesine bağlı Hasdere Mahallesi (Köyü) (50)'ne, hem kır hem de kente özgü bir sosyal yapıya sahip olduğu kabul edilen Antalya'nın Gazipaşa İlçesi (100) ve İstanbul'un Üsküdar ilçesine bağlı Ünalın Mahallesi(50)'ne, kente özgü karakterleri ile ön plana çıktığı kabul edilerek İstanbul'un Arnavutköy (30), Bebek (25), Beşiktaş (35), Kadıköy (45) (Bağdat Caddesi) ve Başakşehir (35) bölgelerine yer verilerek toplam 370 katılımcıdan oluşan bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Anketlerin uygulaması sırasında sosyo-ekonomik bakımdan biraz daha düşük seviyedeki kişilerin, özellikle bayanların yabancı kimselere güvenmediklerini dile getirerek formları doldurmaktan kaçındıkları gözlenmiştir. Bazı kişiler isim ve imza alınıp alınmadığını sorarken, bazıları da henüz hiçbir açıklamayı dinlemeksizin reddetmektedir. Bu güçlük, bu tip sosyal ortamlarda anket uygulanan kişiler için gerekli güveni sağlamak amacıyla aracı kimselerin yardımına başvurmak suretiyle aşılmıştır. Yani "kartopu örneklem"¹⁰⁵ özellikle sosyo-ekonomik seviyenin düşük olduğu Ünalın Mahallesi'nde, aynı mahallede oturan, esnaf olduğu için geniş bir kitle tarafından tanınan kimselerden aracı olma noktasında yardım alınmıştır. Gazipaşa İlçesi ve Hasdere Mahallesi(Köyü)'nde yapılan uygulamalarda ise araştırmacının bu ilçe ve mahallede doğup büyümüş olması, ilçe ve mahalle sakinleri arasındaki tanınma ve güvene dayalı ilişkilerin hakim olması nedeniyle herhangi bir problemle karşılaşmamıştır. Sosyo-ekonomik seviyenin yüksek olduğu sosyal

105 Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul, Bağlam Yay. 2008, s. 99; Akt. Bruce L. Berg, *Qualitative Research Methods For The Social Science*, 4th Edition, Allyn&Bacon, 2001, s. 33.

çevrede ise, kapıdan anketleri uygulama imkanı olmamış, parklarda, caddelerde ve aracı kimselerden yardım almak suretiyle evlerde ve özel okullarda formları doldurtma imkanı bulunabilmiştir. Anketlerin uygulanması sırasında, kişilerin sosyo-ekonomik seviyeleri yükseldikçe onlara ulaşma imkanı azalmıştır. Anketlerin uygulanması sırasında her bir form kişilere verilerek cevaplandırmaları beklenmiş ve cevaplandırmanın bitimine müteakip form teslim alınarak gözden geçirilmiştir. Bu nedenle uygulanan formlardan hiç birisi iptal edilmek durumunda kalmamıştır. Bu uygulama sayesinde deneklerin soruları cevaplandırmaları sırasında başka kimselerce yönlendirilme ihtimalleri en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Örneklem seçiminde katılımcıların 20 yaş ve üzeri olmasına ve araştırmada kadın ve erkek katılımcılara eşit sayılarda yer verilmesine dikkat edilmiştir. Bu nedenle “amaçsal örneklem”, yani araştırma amacına uygun olarak belirli kriterler doğrultusunda oluşturulan örneklem tekniğinden¹⁰⁶ faydalanılmıştır. 20 yaşın altında olan katılımcı adayları örnekleme dahil edilmemiş ve kadın ve erkek katılımcıların örnekleme eşit sayıda olması dikkate alınarak araştırma süreci tamamlanmıştır. Araştırmaya konu olan ahlaki değerler ise, “komşuluk”, “büyüklerle saygı”, “helal kazanç”, “doğruluk-dürüstlük”, “yardımseverlik” ile sınırlı tutulmuştur.

Antalya ili Gazipaşa ilçe merkezi ve Hasdere Köyü’nde anketlerin uygulanması 2006 yılının Ocak ayında gerçekleştirilmiştir. İstanbul’da ise aynı yılın şubat ve mart aylarında anket uygulaması tamamlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayarda istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Bu amaçla frekans ve çapraz tabloları oluşturularak yorumlanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

	Yaşa Göre Örneklemin Dağılımı					
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
20-30 yaş	64	29,1	42	28,0	106	28,6
31-50 yaş	119	54,1	80	53,3	199	53,8
51 yaş ve üzeri	37	16,8	28	18,7	65	17,6
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 1: Yaş

106 Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, s. 99; Akt. Bruce L. Berg, *Qualitative Research Methods For The Social Science*, 4th Edition, Allyn&Bacon, 2001, s. 32.

Araştırma grubunun yaklaşık olarak yarısı orta yaş, beşte biri yaşlı kişilerden oluşurken, dörtte birinden fazlası da gençlerden oluşmaktadır. Yani örneklemin çoğu orta yaş seviyesindeki kişilerden oluşmaktadır. Bunu 20-30 yaş arasındaki kişiler takip etmektedir. Orta yaş üstü kişiler ise en küçük grubu oluşturmaktadır. İstanbul ve Antalya alt gruplarında da söz konusu oranlar birbirine çok yakındır.

Eğitim Düzeyine Göre Örneklemin Dağılımı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
İlkokul	63	28,6	64	42,7	127	34,3
Ortaokul	18	8,2	15	10,0	33	8,9
Lise	47	21,4	41	27,3	88	23,8
Üniversite	71	32,3	29	19,3	100	27,0
Lisansüstü	21	9,5	1	0,7	22	5,9
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 2: Eğitim Düzeyi

Araştırma grubunda en büyük pay ilkokul düzeyine aittir. Bu bakımdan Antalya alt grubunda paralellik görülürken, İstanbul alt grubunda en büyük pay üniversite düzeyine aittir. Hem her iki alt grupta hem de örneklemin tamamında en düşük oranlar ortaokul ve yüksek lisans düzeylerine aittir. İstanbul grubunda % 28 oranı ile ilkokul düzeyi ikinci sırayı teşkil ederken %21 oranı ile lise düzeyi üçüncü sırayı almaktadır. Antalya grubunda ise yoğunluk bakımından lise düzeyi ikinci sırayı alırken üniversite düzeyi üçüncü sırayı almaktadır. Görüldüğü gibi kent sosyal yapısında eğitim düzeyi yükselirken, kır sosyal yapısında düşmektedir.

Medeni Duruma Göre Örneklemin Dağılımı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Bekar	47	21,4	28	18,7	75	20,3
Evli	165	75,0	119	79,3	284	76,8
Eşinden Ayrılmış	5	2,3	2	1,3	7	1,9
Eşi Ölmüş	3	1,4	1	0,7	4	1,1
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 3: Medeni Durum

Araştırma grubunun yaklaşık olarak dörtte üçü evil kişilerden oluşmaktadır. İstanbul grubunda bu duruma paralellik görülürken, Antalya grubunda bu oran beşte dörde çıkmaktadır. Hem örneklemin tamamında hem de iki alt grupta bekar kişiler yaklaşık olarak beşte birlik bir orana sahiptir. Eşinden ayrılmış ve eşi ölmüş denekler ise en düşük paylara sahiptir.

Kentleşme Süreci ve Komşuluk Değeri

	Komşu Sayısına Göre Örneklemin Dağılımı					
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Yok	27	12,3	2	1,3	29	7,8
1-2	58	26,4	20	13,3	78	21,1
3-5	56	25,5	37	24,7	93	25,1
5-10	28	12,7	40	26,7	68	18,4
10'dan fazla	51	23,2	51	34,0	102	27,6
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 4: Komşu Sayısı

Araştırma grubunun yaklaşık olarak yarısı (% 46) 5-10 ve 10'dan fazla sayıda komşusu olan kişilerden oluşurken, komşusu olmayan ve 1-2 tane komşusu olanların toplamı ile 3-5 tane komşusu olan denekler dörtte birlik oranlara sahiptir. Söz konusu oranlar, kent hayatının ortaya çıkardığı sosyal ilişki biçimlerinin komşu sayısında azalma biçiminde karşımıza çıktığını göstermektedir. Antalya grubunda komşusunun olmadığını ve 1-2 tane olduğunu söyleyenlerin toplam oranı %15 bile değilken, İstanbul grubunda bu oran %40'lara yaklaşmaktadır. Üstelik gecekondulaşma süreci ile oluşmuş ve kır kültüründen çok fazla uzaklaşmamış olan Ünalın Mahallesi'ne ait katılımcıların da bu grup içerisinde yer almasına rağmen.

Komşularla Birliktelik Biçimleri						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Komşularla tanışmıyoruz	9	4,1	-	-	9	2,4
Sadece apartmanda veya sokakta karşılaşıncı selamlaşırız	95	43,2	12	8,0	107	28,9
Bayram, düğün, cenaze gibi özel zamanlarda gidip geliriz	150	68,2	143	95,3	293	79,2
Başımız sıkıştığında yardımlaşırız	122	55,5	116	77,3	238	64,3
İhtiyacımız olduğunda borç para alır veririz	80	36,4	83	55,3	163	44,1
Düğün, nişan gibi hazırlıklarda yardımlaşırız	91	41,4	122	81,3	213	57,6
Hemen her gün gördüğüm birkaç komşum var	93	42,3	117	78,0	210	56,8
komşularla toplantı günlerimiz var, düzenli olarak bir araya geliriz	36	16,4	43	28,7	79	21,4

Tablo 5: Komşuluk İlişkileri

Yukarıdaki veriler, komşuluk ilişkilerinin daha çok özel zamanlarda gidip gelme ve yardımlaşma temelinde devam ettirildiğini göstermektedir. İstanbul ve Antalya alt gruplarında komşuluk ilişkilerinin samimiyetine işaret eden oranlar arasında bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. Düğün, nişan gibi hazırlıklarda yardımlaşma noktasında iki grup arasındaki farklar doruk noktaya çıkarken, komşularla düzenli olarak bir araya gelme noktasında en az seviyeye inmektedir. İstanbul grubunda komşusu ile tanışmayan ve sadece apartmanda veya sokakta karşılaşıncı selamlaşanların oranının yüksek olması dikkate değerdir. Özellikle ihtiyaç halinde borç para alıp verme şeklindeki samimi ilişkilere ait oranın Antalya grubunda %50'nin üzerine çıkması gibi noktalar da göz önünde bulundurulduğunda Antalya'da komşuluk ilişkilerinin daha samimi ve canlı olduğu, kentleşme sürecinin komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca kentlerin ortaya çıkardığı karmaşık ve sınırlı ortak fiziki sosyal kullanım alanlarının azalmasının da bu noktada etkili olduğu akıllara gelmektedir. Çünkü yerleşim alanlarında dış mekanın fiziksel özellikleri de komşuluk ilişkilerini besleyici ya da zayıflatıcı nitelikte olabilmektedir.¹⁰⁷

107 Nihan ŞENSOY, Aybike Ayfer KARADAĞ, "Sosyal Etkileşimin Komşuluk Düzeyinde Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Ankara TOKİ Atakent Sitesi Örneği", *İnönü Üniv. Sanat ve Tasarım Dergisi*, c. 2, sy. 6, Yıllık Özel Sayı, 2012.

Komşuluk Değerinin Benimsenmesi						
Komşu Hakkı Önemlidir	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	178	80,9	111	74,0	289	78,1
Katılıyorum	39	17,7	35	23,3	74	20,0
Kararsızım	3	1,4	4	2,7	7	1,9
Karşıyım	-	-	-	-	-	-
Kesinlikle karşıyım	-	-	-	-	-	-
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 6: Komşuluğa Karşı Tutum

Yukarıdaki veriler ışığında araştırma grubunun yaklaşık olarak tamamı (%98) komşuluğa karşı olumlu bir tutuma sahiptir. Çünkü araştırma grubunun çoğunluğu (%98) komşuluğun önemine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” biçiminde cevap vermiştir. Ancak İstanbul grubunda “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap verenlerin oranı daha fazladır. “Kararsızım” şeklinde cevap verenlerin oranının İstanbul grubuna kıyasla, Antalya grubunda fazla olması dikkat çekicidir. Bu durum, Antalya grubunda komşuluk ilişkilerinin samimi olması nedeni ile komşuluk ilişkilerinin eksikliğinin hissedilmemesini, komşularla kurulan yakın ve samimi ilişkilerin karşılaşılan problemleri de beraberinde getirdiği ve bunun sonucu olarak böyle bir oranla karşılaşıldığını akıllara getirmektedir.

Komşuluk İlişkilerinde Değişim Algısı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Günümüzde komşuluk diye bir şey kalmadı	40	18,2	3	2,0	43	11,6
Günümüzde komşuluk eskiden olduğu kadar samimi değil	152	69,1	112	74,7	264	71,4
Komşuluklar her zaman aynıdır, değişmez	27	12,3	31	20,7	58	15,7
Şimdilerde komşuluk eskiye göre çok daha sıkı	1	0,5	4	2,7	5	1,4
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 7: Komşulukta Değişim Algısı

Araştırma grubunun tamamında ve alt gruplarda komşuluk ilişkilerinin zaman içerisinde olumsuz yönde değiştiğine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. İstanbul grubunda komşuluk ilişkilerinin kalmadığını dile getirenler yaklaşık olarak beşte bir oranına ulaşırken, Antalya grubunda bu oran %2'lere düşmektedir. Komşuluk ilişkilerinin değişmediğini dile getiren kişiler İstanbul grubunda yaklaşık olarak onda birlik bir orana (%12,3) sahip olduğu halde, Antalya grubunda bu oran (%20,7) yaklaşık olarak iki katına çıkmaktadır. Komşuluk ilişkilerinin daha sıkı olduğunu dile getiren kişiler İstanbul grubunda 1, Antalya grubunda 4 olmak üzere 5 kişiden oluşmaktadır. Bu noktada da alt gruplar arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Bu veriler ışığında Antalya alt grubunda komşuluk ilişkilerinin belirgin bir biçimde değişmediği söylenebilir.

Kentleşme Sürecinde Büyüklere Saygı Değeri

Büyüklere Saygı Değerinin Benimsenmesi						
Büyüklere saygılı olmak gerekir	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	183	83,2	118	78,7	301	81,4
Katılıyorum	32	14,5	32	21,3	64	17,3
Kararsızım	5	2,3	-	-	5	1,4
Karşıyım	-	-	-	-	-	-
Kesinlikle karşıyım	-	-	-	-	-	-
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 8: Büyüklere Saygıya Karşı Tutum

Yaklaşık olarak araştırma grubunun tamamında (%98) büyüklere saygının önemi noktasında fikir birliği söz konusudur. İstanbul grubunda büyüklere saygılı olmak gerekir ifadesine “kararsızım” şeklinde cevap verenlerin bulunması ve “kesinlikle katılıyorum” şeklindeki cevapların Antalya grubuna kıyasla fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durum kentte hem bu değerın davranış biçiminde toplumsal dokudaki yansımalarının tatmin edici olmadığını hem de bu değerın benimsenme oranında bir düşüş olduğunu akıllara getirmektedir.

Büyüklerle Saygı Değerinin Benimsenmesindeki Değişime İlişkin Algı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Günümüzde büyüklerle saygı diye bir şey kalmadı	28	12,7	13	8,7	41	11,1
Günümüzde büyüklerle saygı eskiden olduğu kadar değil	164	74,5	109	72,7	273	73,8
Büyüklerle saygı her zaman aynıdır, değişmez	25	11,4	27	18,0	52	14,1
Şimdilerde büyüklerle daha çok saygı gösteriliyor	3	1,4	1	0,7	4	1,1
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 9: Büyüklerle Saygıda Değişim

Hem araştırma grubunun tamamında hem de iki alt grubunda yaklaşık olarak üçte bir oranda, “büyüklerle saygının zaman içerisinde olumsuz yönde değiştiğine” dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır (%84). Bunu sırası ile büyüklerle saygının değişmediği, büyüklerle saygının hiç kalmadığı ve büyüklerle artık daha fazla saygı gösterildiği yönündeki kanaatler takip etmektedir. Antalya grubunda, bu saygının değişmediği yönündeki kanaatlere ait oran fazla olmasına karşın, bu saygının artık hiçkalmadığı yönündeki kanaate ait oranın düşük olması dikkat çekicidir. Bu veriler sonucunda kent ortamında büyüklerle saygı gösterme davranışının azaldığı yönünde bir kanaatin yaygın olduğu söylenebilir. Bu durum tablo 8’de ifade edilen kentte büyüklerle saygı gösterme davranışının tatmin edici olmadığı yönündeki değerlendirmeyi de destekler mahiyettedir.

Yaşlılara Düzenli Saygı Gösterme Davranışı						
Yaşlılara gereken saygıyı gösteriyorum	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	170	77,3	123	82,0	293	79,2
Sıklıkla	46	20,9	24	16,0	70	18,9
Ara sıra	3	1,4	3	2,0	6	1,6
Nadiren	-	-	-	-	-	-
Hiçbir zaman	1	0,5	-	-	1	0,3
Toplam	220	100	150	100	370	100,0

Tablo 10: Büyüklerle Saygı Gösterme Sıklığı

Yaklaşık olarak araştırma grubunun tamamı (%98), “her zaman” ve “sıklıkla” büyüklere gereken saygı gösterdiklerini dile getirmektedir. İstanbul grubundaki bir kişi dışında her iki alt grupta da en düşük oran, “ara sıra” büyüklere gerekli saygı gösterdiklerini dile getiren kişilere aittir. Her ne kadar tablo 9’da kent ortamında büyüklere saygının olumsuz yönde değiştiğine dair yaygın bir kanaat bulunsa da, büyüklere saygı gösterme davranışı noktasında kır-kent farklılaşmasının yüksek oranlara sahip olmadığı bariz bir şekilde görülmektedir. Verilerde büyüklere saygı gösterme değerine verilen önemin zamanla azaldığına dair yaygın kanaate rağmen, büyüklere saygı gösterme davranışının yaygın ve canlı olduğu görülmektedir.

Kentleşme Sürecinde Helâl Kazanç Değeri

Helal Kazanç Değerinin Benimsenmesi						
Kazançta Helâle Harama Dikkat Edilmelidir	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	189	85,9	130	86,7	319	86,2
Katılıyorum	27	12,3	18	12,0	45	12,2
Kararsızım	2	0,9	-	-	2	0,5
Karşıyım	1	0,5	2	1,3	3	0,8
Kesinlikle karşıyım	1	0,5	-	-	1	0,3
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 11: Helâl Kazanca Karşı Tutum

Araştırma grubunun yaklaşık olarak tamamı (% 98), kazançta helale harama dikkat etmek gerektiği noktasına “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Bu noktada iki alt grup arasında bariz bir farklılaşma görülmektedir. Çok küçük oranlarda da olsa “kararsızım, karşıyım, kesinlikle karşıyım” şeklinde cevapların bulunması ve bunlara ait oranların İstanbul alt grubunda biraz daha fazla olması dikkat çekicidir. “Helal kazanç” değeri hem ahlaki değerler içerisinde yer alırken hem de dini vasfı ile ön plana çıkmaktadır. Örneklem içerisinde farklı dini tutumlara sahip bireylerin bulunması söz konusu sonuç için önemli bir etken olmuştur. Çünkü bireylerin değer sistemleri üzerinde din, çok önemli hatta zorunlu bir etkidir.¹⁰⁸

108 Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s. 238.

	Helal Kazanç Değerinin Benimsenmesindeki Değişime İlişkin Algı					
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Günümüzde kazançta helale, harama hiç dikkat edilmiyor	85	38,6	48	32,0	133	35,9
Günümüzde kazancın helal olmasına eskisi kadar dikkat edilmiyor	110	50,0	74	49,3	184	49,7
İnsanlar kazançta helale, harama her zaman dikkat ederler	18	8,2	15	10,0	33	8,9
Şimdilerde kazancın helal olmasına daha çok dikkat ediliyor	7	3,2	13	8,7	20	5,4
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 12: Helâl Kazançta Değişim

Araştırma grubunun çoğunluğu (%85), helal kazanç elde etmeye gösterilen özenin olumsuz yönde değiştiği kanaatindedir. Bunu, helal kazanca her zaman dikkat edildiği (%8) yönündeki kanaat takip etmektedir. Aynı durum, alt gruplar için de geçerlidir. En düşük oran ise, helal kazanç elde etmeye daha çok dikkat edildiği yönündeki kanaate aittir. İstanbul grubunda helâl kazanç elde etmeye hiç dikkat edilmediğini dile getirenlerin oranı fazla iken, her zaman dikkat edildiğini ve daha fazla dikkat edildiğini dile getirenlerin oranı Antalya grubuna kıyasla daha azdır. Bu durumda kent ortamında helâl kazanç elde etmeye gösterilen özenin daha az olduğu yönünde yaygın bir kanaatin olduğu söylenebilir.

	Helal Kazancı Düzenli Önemseme Davranışı					
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kazancımın helâl olmasına dikkat ediyorum						
Her zaman	194	88,2	135	90,0	329	88,9
Sıklıkla	21	9,5	13	8,7	34	9,2
Ara sıra	2	0,9	2	1,3	4	1,1
Nadiren	1	0,5	-	-	1	0,3
Hiçbir zaman	2	0,9	-	-	2	0,5
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 13: Helâl Kazanca Dikkat Etme Sıklığı

Hem tüm örneklemin hem de örneklemin iki alt grubunun yaklaşık olarak tamamı (%98), “her zaman” ve “sıklıkla” kazançlarının helal olmasına dikkat ettiklerini dile getirmektedirler. Örneklem grubunda kazancın helal olmasına nadiren ve hiç bir zaman dikkat etmediklerini dile getirenlerin az bir oranda da olsa bulunması Tablo 11’de de olduğu gibi örneklem içerisinde farklı dini tutumlara sahip bireylerin bulunması ile açıklanabilir.

Kentleşme Sürecinde Doğruluk-Dürüstlük Değeri

Doğruluk ve Dürüstlük Değerinin Benimsenmesi						
Her Zaman Doğru ve Dürüst Olmalıdır	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	189	85,9	129	86,0	318	85,9
Katılıyorum	26	11,8	18	12,0	44	11,9
Kararsızım	5	2,3	1	0,7	6	1,6
Karşıyım	-	-	2	1,3	2	0,5
Kesinlikle karşıyım	-	-	-	-	-	-
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 14: Doğruluk-Dürüstlüğe Karşı Tutum

Araştırma grubunun yaklaşık olarak tamamı (%97) her zaman doğru-dürüst olmak gerektiği noktasında hem fikirdir. Alt gruplarda da aynı durum görülmektedir.

“Kararsızım” şeklindeki cevapların İstanbul grubunda daha fazla olmak üzere iki altgrupta da görülmesi dikkat çekicidir. Bu noktada anketlerin uygulanması sırasında kişilerin, “herkese güvenilemeyeceği için her zaman doğru-dürüst olmanın uygun olmadığını” dile getirmeleri doğrultusunda bu durumun kentleşme sürecinde kaybolan güven ortamı ile açıklanabilir. Çünkü karmaşık ve farklılaşmış sosyal dokusu ile kentler¹⁰⁹ karşılıklı güven ilişkilerinin daha kırılgan ve hassas olduğu yapılarıdır. Tablo 14’de görülen “her zaman doğru-dürüst” olup olmama konusunda az bir oranda da olsa “kararsız” olan katılımcıların bulunması bu noktada anlamlıdır.

109 Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, s. 7.

Doğruluk ve Dürüstlük Değerinin Benimsenmesindeki Değişime İlişkin Algı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Günümüzde doğruluk dürüstlük diye bir şey kalmadı	39	17,7	33	22,0	72	19,5
Günümüzde doğru dürüst olmak eskisi kadar önemsenmiyor	143	65,0	88	58,7	231	62,4
İnsanlar doğru dürüst olmaya dikkat ederler, bu değişmez	36	16,4	22	14,7	58	15,7
Şimdilerde doğru dürüst olmak eskiye göre çok daha fazla	2	0,9	7	4,7	9	2,4
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 15: Doğruluk-Dürüstlükte Değişim

Araştırma grubunun çoğunluğunda (%80), toplumda doğruluk-dürüstlüğü önemsenmenin olumsuz yönde değiştiğine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu kanaate ait oranın hem İstanbul hem de Antalya grubunda %80'leri geçmesi dikkat çekicidir. Hem araştırma grubunda hem de iki alt grupta en düşük oran, doğruluk-dürüstlüğün günümüzde daha fazla olduğu yönündeki kanaate aittir.

Akrabalara Karşı Düzenli Dürüst Olma Davranışı						
Akrabalarım karşı dürüst bir kişiyim	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	117	80,5	123	82,0	300	81,1
Sıklıkla	37	16,8	19	12,7	56	15,1
Ara sıra	3	1,4	7	4,7	10	2,7
Nadiren	2	0,9	1	0,7	3	0,8
Hiçbir zaman	1	0,5	-	-	1	0,3
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 16: Yakınlara Karşı Dürüst Olma Sıklığı

Hem araştırma grubunun hem de alt grupların yaklaşık olarak tamamı yakınlarına karşı “her zaman” ve “sıklıkla” dürüst olduklarını dilegetirmektedir. En düşük

oran ise, yakınlarına karşı “nadiren” dürüst olduğunu dilegetirenlere aittir. Antalya grubunda “ara sıra” şeklinde cevap verenlerin oranının fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durum birebir ve samimi ilişkilerin daha yaygın olduğu kent sosyal dokusunun olmadığı yaşam alanlarında akrabalar arasında olması muhtemel geçimsizlikleri akla getirmektedir.

Herkese Karşı Dürüst Olma Sıklığı						
Herkese karşı dürüst bir kişiyim	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	150	68,2	115	76,7	265	71,6
Sıklıkla	61	27,7	27	18,0	88	23,8
Ara sıra	9	4,1	6	4,0	15	4,1
Nadiren	-	-	2	1,3	2	0,5
Hiçbir zaman	-	-	-	-	-	-
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 17: Herkese Karşı Doğru-Dürüst Olma Sıklığı

Araştırma grubunun yaklaşık olarak onda dokuzu, “her zaman” ve “sıklıkla” herkese karşı dürüst olduklarını dile getirmektedir. Alt gruplarda herkese karşı “ara sıra” dürüst olduklarını dile getirenlerin oranları (%4) birbirine çok yakındır. Görüldüğü gibi herkese karşı dürüst olma sıklığı noktasında kır-kent farklılaşması görülmemektedir.

Kentleşme Sürecinde Yardımseverlik

Yardımseverlik Değerinin Benimsenmesi						
Muhtaç kişilerin yardımına koşmak gerekir	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	169	76,8	112	74,7	281	75,9
Katılıyorum	46	20,9	38	25,3	84	22,7
Kararsızım	4	1,8	-	-	4	1,1
Karşıyım	-	-	-	-	-	-
Kesinlikle karşıyım	1	-	-	-	1	-
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 18: Yardımseverliğe Karşı Tutum

Araştırma grubunun yaklaşık olarak tamamı (%98), muhtaç kimselere yardım etmenin gerekliliğine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” şeklinde cevap vermektedir. Bu noktada iki grup arasında bariz bir farktan söz etmek mümkün değildir. Ancak İstanbul grubunda çok düşük bir oran da olsa “kararsızım” şeklindeki cevapların bulunması dikkat çekicidir.

Yardımseverlik Değerinin Benimsenmesindeki Değişime İlişkin Algı						
	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Günümüzde ihtiyacı olanlara yardıma kimse koşmuyor	22	10,0	10	6,7	32	8,6
Günümüzde ihtiyacı olanlara yardım eskisi kadar önemsenmiyor	126	57,3	87	58,0	213	57,6
İnsanlar ihtiyacı olanlara yardıma her zaman koşarlar	48	21,8	33	22,0	81	21,9
Şimdilerde ihtiyacı olanlara yardıma koşmak çok daha fazla	24	10,9	20	13,3	44	11,9
Toplam	220	100,0	150	100,0	370	100,0

Tablo 19: Yardımseverlikte Değişim

Araştırma grubunun ve alt grupların çoğunluğu (%66), toplumda ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye verilen önemin olumsuz yönde değiştiğine dair bir kanaate sahiptir. Hem İstanbul hem de Antalya grubunda insanlara her zaman yardım edildiği yönündeki kanaatin, kimseye yardım edilmediği yönündeki kanaatten daha yüksek oranlara sahip olması dikkate değerdir. Anket uygulanması sırasında da deneklerin, eskiye oranla ekonomik şartların iyileşmesiyle birlikte insanların birbirlerine daha çok yardım ettiklerini dile getirdikleri gözlenmiştir. İhtiyaç sahiplerine yardım etmenin eskisi kadar önemsenmediğine dair kanaatin her iki grupta da %50'nin üzerinde olması, yardımseverlik değerine verilen önemin azaldığına dair kanaatin yaygınlığının göstergesidir. Ancak ihtiyaç sahiplerine her zaman yardım edildiğini ve günümüzde ihtiyaç sahiplerine daha çok yardım edildiğini dile getirenlerin oranlarının hem İstanbul hem de Antalya grubunda %30'un üzerine çıkması yardımseverlik değerinin davranış olarak olumlu yansımalarının her iki sosyal dokuda da var olduğunu göstermektedir.

Akrabalara Düzenli Yardım Etme Davranışı						
Akrabalarımın Yardım Ediyorum	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	86	39,1	69	46,0	155	41,9
Sıklıkla	42	19,1	23	15,3	65	17,6
Ara sıra	65	29,5	46	30,7	111	30,0
Nadiren	27	12,3	11	7,3	38	10,3
Hiçbir zaman	-	-	1	0,7	1	0,3
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 20: Akrabalara Yardım Etme Sıklığı

Hem araştırma grubunun tamamında hem de alt gruplarda akrabalarına “her zaman” ve “sıklıkla” yardım ettiklerini dile getirenlerin oranları %50’yi geçmektedir. Akrabalarına, “nadiren” yardım ettiklerini dile getirenler İstanbul grubunda %12 oranına ulaşırken, Antalya grubunda bu oran yaklaşık olarak yarıya düşmektedir. Bu veriler ışığında kır sosyal dokusunun egemen olduğu Antalya grubundaki kişilerin yakınlarına, daha sık aralıklarla yardım ettikleri dolayısıyla akrabalık ilişkilerinin daha canlı ve daha samimi olduğu söylenebilir.

Komşulara Düzenli Yardım Etme Davranışı						
Komşularımın Yardım Ediyorum	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	69	31,4	67	44,7	136	36,1
Sıklıkla	38	17,3	27	18,0	65	17,6
Ara sıra	89	40,5	53	35,3	142	38,4
Nadiren	19	8,6	3	2,0	22	5,9
Hiçbir zaman	5	2,3	-	-	5	1,4
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 21: Komşulara Yardım Etme Sıklığı

Araştırma grubunun yaklaşık olarak yarısından fazlası komşularına “her zaman” ve “sıklıkla” yardım ettiklerini dile getirmektedirler. Antalya grubunda bu oran %60’ı geçerken, İstanbul grubunda %48’de kalmaktadır. Her iki alt grupta da “ara sıra” komşularına yardım ettiklerini dile getirenler birbirine yakın oranlara sahip-

ken, İstanbul grubunda bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Komşularına “nadiren” yardım ettiklerini dile getirenlerin oranı İstanbul grubunda daha fazladır. Komşularına hiçbir zaman yardım etmediklerini dile getirenlerin az bir oranda da olsa İstanbul grubunda bulunmasına rağmen Antalya grubunda bulunmaması dikkat çekicidir. Bu veriler ışığında Antalya grubunda komşulara daha sık aralıklarla yardım edildiği, komşuluk ilişkilerinin daha canlı ve samimi olduğu söylenebilir.

Tanınmayan Kimselere Düzenli Yardım Etme Davranışı						
Tanınmadığım Muhtaç Kişilere Yardım Ediyorum	İstanbul		Antalya		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Her zaman	56	25,5	46	30,7	102	27,6
Sıklıkla	38	17,3	18	12,0	56	15,1
Ara sıra	83	37,7	58	38,7	141	38,1
Nadiren	36	16,4	24	16,0	60	16,2
Hiçbir zaman	7	3,2	4	2,7	11	3,0
Toplam	220	100	150	100	370	100

Tablo 22: Tanınmayanlara Yardım Etme Sıklığı

Araştırma grubunda ve alt gruplarda tanımadıkları kimselere “her zaman” ve “sıklıkla” yardım ettiklerini dile getirenlerin oranları yaklaşık olarak aynıdır (%42). Tanınmayan kimselere ara sıra, nadiren yardım ettiklerini ve hiçbir zaman yardım etmediklerini dile getirenlerin oranları toplamının iki alt grupta da %50’nin üzerinde olması dikkate değerdir ve güven eksikliğini akıllara getirmektedir. Ayrıca toplumumuzda yaygın olan ve çoğu zaman bir tür gelir kapısına dönüştürülen dilencilik faaliyetleri, bireylerde gerçekten muhtaç olunup olunmadığı noktasında şüphe uyandırarak bu noktada çekimser davranılmasında etkili olabilmektedir. Verilerin toplanması sırasında katılımcıların “artık kimseye güvenemiyoruz ki, televizyonlarda görüyoruz işte, bakıyorsun adam benden zengin, yardım istiyor” şeklindeki ifadeleri de bu durumu destekler mahiyettedir.

Sonuç

Kentlileşme sürecinde yeni bir sosyal ortamın üyesi haline gelmeye başlayan bireyler, kırdan farklı bir sosyal ilişki örüntüsü ile karşı karşıya gelmektedir. Bu yapısal farklılık tüketimden giyim kuşama, konuşmadan oturup kalkmaya, değerli ve iyi olanın ne olduğundan ne olmadığına kadar pek çok konuda gözlemlenebilir.

mektedir. Gerek yaşanan kentleşme deneyimi gerekse geçen tarihi ve sosyal süreç, sosyal değişimlerin olumsuz yönde olduğuna dair bakış açısının yaygınlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu olumsuz değişimin, özellikle ahlâki değerler noktasında olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır.

Bu yaygın kanaatin genel geçer olup olmadığı ilgisi ile başlayan bu çalışmada; “Komşuluk, büyüklere saygı, helâl kazanç, doğruluk-dürüstlük ve yardımseverlik” ahlâki değerleri kentleşme süreci bağlamında değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu değerlendirmeler incelenirken araştırmanın 2006 yılında yapıldığı ve elde edilen verilerin yaklaşık 10 yıl öncesine ait olduğu göz ardı edilmemelidir. Sürekli bir değişim süreci içerisinde olan sosyal dokular için 10 yıllık bir zaman dilimi ölçülebilir farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle aynı evren içerisinde bugün yapılacak bir çalışmadan farklı sonuçlar elde edilmesi muhtemeldir. Bu çalışmada ulaşılan veriler; gerek araştırma grubunun, gerekse Antalya ve İstanbul alt gruplarının yaklaşık olarak tamamının, söz konusu değerlere karşı olumlu bir tutum içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü, bunların “önemli olduğu” ifadesine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %95’in altına inmemektedir. Ancak araştırma grubunda, bunlara verilen önemin zaman içerisinde olumsuz yönde değiştiğine dair yaygın (%50’nin üzerinde) bir kanaat bulunmaktadır. “Her zaman” ve “sıklıkla” bu değerler doğrultusunda davrandıklarını dile getirenlere ait oranlar, “komşuluk” dışındaki bütün değerlerde %90’ın üzerindedir. Bu noktada “Komşuluk”a ait oranlar ise %50’ye kadar inmektedir. Yani araştırma grubunun yaklaşık olarak tamamı, bu değerlere önem verdiklerini ve davranışa dönüştürdüklerini dile getirmektedir. Ancak, toplumda bunlara verilen önemin günümüzde azaldığını dile getirenlerin oranları ne örneklemin tamamında ne de alt gruplarda %50’nin altına inmemektedir. Bu sonuçlar, kır ve kent toplumunu temsil eden iki alt grup arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma grubunun alt grupları dikkate alındığında “komşuluk”, “büyükler saygı”, “helâl kazanç”, “doğruluk-dürüstlük” ve “yardımseverlik” değerleri açısından kır-kent ayrımının net çizgilerle yapılamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kent toplumunda bu değerlerin gerilemeye başladığına dair işaret sayılabilecek çok küçük farklılaşmaların olduğu görülmektedir. Verilerde Antalya alt grubunda komşuluk ilişkilerinin daha samimi olduğu, komşuluk ilişkilerinde belirgin bir değişim yaşanmadığı, kentte kazancın helal olmasına daha az dikkat edildiğine ilişkin daha yaygın bir kanaat olduğu görülmektedir. Komşular ve akrabalarla yardımlaşmanın Antalya alt grubunda daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç Ayvalıoğlu’nun 1978 Ocak-Temmuz ayları arasındaki zaman diliminde Türkiye’de İstanbul, Ankara ve Bartın illerinin gecekondular, kasaba ve köy niteliği taşıyan çeşitli yerleşim

yerlerinde 372 kişi üzerinde yapmış olduğu çalışma ile örtüşmektedir. Çalışmasında o da, kentli deneklerde yardımseverlik düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹¹⁰

Gerek kentte gerekse kırdâ, bu toplumun yaklaşık olarak tamamı hâlâ “komşuluk”, “büyüklere saygı”, “helâl kazanç”, “doğruluk-dürüstlük” ve “yardımseverlik” ahlaki değerlerini benimsemekte, bunları davranışlarına yansıtmaya çalışmaktadır.

Kaynakça

- Aksekili, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: ÇamlıcaYay. 2001.
- Arslantürk, Zeki ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2001.
- Atik, Kemal ve diğerleric *İslami Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., 1997.
- Ayvalıoğlu, Namık, “The Relationship Between Urbanization and Positive Social Behaviour: A Study of Helpfulness Between Strangers in Various Typen of Urban Environments as an Indication of Quality of Social Life”, *İstanbul Üniv. Tecrübi Psikoloji Çalışmaları*, c. 14, İstanbul, 1984.
- Aziz, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Berger, Peter L., “Dini Kurumlar”, *Toplumbilimi Yazıları*, (Çev. Adil Çiftçi), İzmir: Anadolu Yay., 1999.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Hızr. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002.
- Bilecik, Hayri, “İnsan ve Değer Hükümleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 3 (1978).
- Bozkurt, Veysel, *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*, İstanbul: Alfa Yay., 2004.
- Coşkun, Ali, “Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, Der. ve Çev. Ali Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Davis, Winston, “Din Sosyolojisi”, *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, Der. ve Çev. Ali Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Dönmezer, Sulhi, *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1994.
- Dursun, Davut, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul: İşaret Yay. 1989.
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, Çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Atilla Kitabevi, 2001.
- Fikretoğlu, Ozan, *Toplumsal Psikoloji Perspektifinde Kültür ve Kültür Değerleri*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Fragar, Robert, “Yabancılaşma ve Anomi, Anlam ve Cemaate Karşı Zihinsel Sıkıntı ve Potansiyel Çözümlerdeki Bazı Temel Sosyal Unsurlara Bakış”, *Habitat II Kent Zirvesi: İstanbul '96, Uluslararası Bilimsel Toplantılar, 3-12 Haziran 1996*, c. II. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., 1997.
- Ebu Hamid Huccetüislam Muhammed b. Muhammed Gazzalî, *İhya-ı Ulumi'd-din*, Çev. Ali Arslan, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1971-1985.
- Gökçe, Birsan, “Gecekonduarda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü”, *Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler: Sosyoloji Derneği 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-4-5 Kasım 1993*, III, c. I. Ankara: Sosyoloji Derneği Yay., 1994.

110 Namık Ayvalıoğlu, “The Relationship Between Urbanization and Positive Social Behaviour: A Study of Helpfulness Between Strangers in Various Typen of Urban Environments as an Indication of Quality of Social Life”, *İstanbul Üniv. Tecrübi Psikoloji Çalışmaları*, c. 14, İstanbul, 1984, s. 16.

- Güç, Erdoğan, *Yeni Mahalle ve Kayadibi: Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması*, Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bilgiler Fak. Yay., 1972.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2000.
- Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi: Ahlak Psikolojisi, Ahlakî Değerler ve Ahlakî Gelişme*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Yay., 1993.
- Gürata, Mithat, *Unutulan Âdetlerimiz ve Loncalar*, Ankara: Tisa Matbaası, 1975.
- Karasar, Niyazi, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Ankara, 1995.
- Kartal, Kemal, *Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler: Çankırı Köylerinden Ankara'ya Göç Edenler Üzerinde bir Araştırma*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enst. Yay., 1978.
- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Keleş, Ruşen, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983.
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alaî: Ahlak İlmi*, Haz. Hüseyin Algül, İstanbul: Tercüman Gazetesi, t.y.
- Kocaman, T. ve İ. Özaltın, *Sosyal Yapı I Türkiye'de Nüfus Yapısındaki Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar*, Ankara: DPT, 1986.
- Kocaman, T. ve İ. Özaltın, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Kuçuradi, İoanna, *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay., 1997.
- Kurtkan, Amiran, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı-Devlet Kitapları, 1977.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1993.
- Morin, Edgar, *Avrupa'yı Düşünmek*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Afa Yay., 1995.
- Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler: Bir Giriş Metni*, çev. Tayfun Atay, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Nisbet, Robert, "Sosyoloji ve Din", *Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, Der. ve çev. Ali Coşkun, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Okumuş, Ejder, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, İstanbul: Özgü Yay., 2005.
- Okumuş, Ejder, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İstanbul: İnsan Yay., 1999.
- Özden, Akil M., *İlim Bakımından Ahlak*, Ahmed İhsan Basımevi Ltd., 1942.
- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniv. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yay., 1995.
- Özlem, Doğan, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", *Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri, Edit. Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yay., 2002.
- Resnik, David B., *Bilim Etiği*, çev. Vicdan Mutlu. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2004.
- Sayın, Önal, *Sosyolojiye Giriş*, İzmir Üniversite Kitapları, 1994.
- Sencer, Yakut, *Türkiye'de Kentleşme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1979.
- Sezen, Yümnü, *Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), 1997.
- Sezen, Yümnü, *Maddeci Felsefenin Çıkımları*, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), 1996.
- Şensoy, Nihan ve Aybike Ayfer Karadağ, "Sosyal Etkileşimin Komşuluk Düzeyinde Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Ankara TOKİ Atakent Sitesi Örneği", *İnönü Üniv. Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, Yıllık Özel Sayı, 2012.
- Şenyapılı, Önder, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yay., 1978.
- Şerif, Muzaffer, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, çev. İsmail Sandıkçoğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Tatlıdil, Ercan, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler: Sosyoloji Derneği 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi (3.4.5. Kasım 1993, İzmir)*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yay. III., c.I, 1994.

- Tekeli, İlhan ve Yiğit Gülöksüz, "Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi", *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. V, t.y.
- Toku, Neşet, "Değerlerin Dilemması: Subjektiflik ve Objektiflik", *Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri*, edit. Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yay., 2002.
- Tolan, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*, Ankara: Savaş Yay., 1983.
- Türkdogan, Orhan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, İstanbul: Birleşik Yay., 1996.
- Ünsal, Şamil, "Şehircilik", *Sosyoloji Konferansları, 1982*, Yirminci Kitap, İstanbul: İst. Üniv. İktisat Fak. Yay., 1984.
- Weber, Max, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, çev. M. Beyaztaş. İstanbul: Bakış Yay., 2002.
- Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi, [t.y.].
- Türkiye'de Kentleşme*, Mimarlar Odası Ankara Şubesi "Türkiye'de Kentleşme Komisyonu", Ankara: GİM Güzel İstanbul Matbaası, 1971.